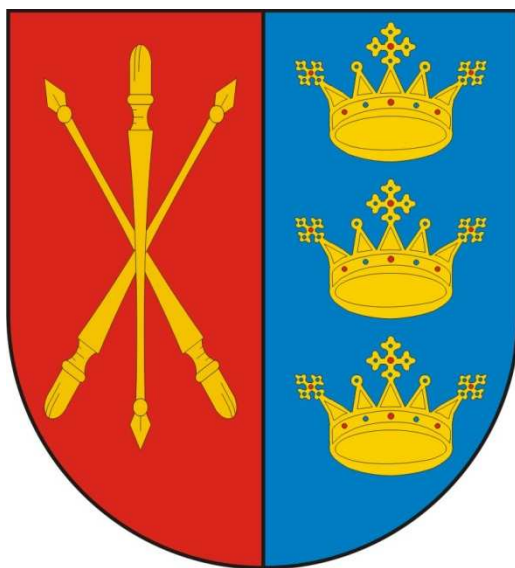

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MORAWICA 2010-2014

Autor opracowania:

Jan Szuliński

Współpraca:

Margerita Szulińska

ARTECA STUDIO ARCHITEKTURY

arch. Jan Szuliński

tel. 501 061 160 e-mail: janek@arteca.pl

www.arteca.pl

SIERPIEŃ 2010

SPIS TREŚCI

- 1. Wstęp. Podstawy prawne i główne cele gminnego programu opieki nad zabytkami**
- 2. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego**
 - 2.1. Strategiczne cele państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
 - 2.1.1. Krajowy program opieki nad zabytkami
 - 2.1.2. Narodowa strategia kultury na lata 2004-2020
 - 2.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu
 - 2.2.1. Gminny program opieki nad zabytkami a Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do 2020 r.
 - 2.2.2. Gminny program opieki nad zabytkami a Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego
 - 2.2.3. Program opieki nad zabytkami w województwie świętokrzyskim 2007-2011
- 3. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego**
- 4. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa kulturowego gminy Morawica**
 - 4.1. Zarys historii obszaru gminy
 - 4.2. Krajobraz kulturowy
- 5. Ochrona zabytków na terenie gminy. Stan prawny**
 - 5.1. Rejestr zabytków. Zabytki nieruchome
 - 5.2. Gminna Ewidencja Zabytków
 - 5.3. Rejestr zabytków. Zabytki ruchome
 - 5.4. Wykaz zabytków ruchomych istotnych dla krajobrazu kulturowego
 - 5.5. Zabytki archeologiczne
 - 5.6. System ochrony krajobrazu kulturowego gminy w dokumentach prawa miejscowego
- 6. Ocena szans i zagrożeń dla środowiska kulturowego gminy Morawica**
- 7. Założenia programowe programu opieki nad zabytkami**
 - 7.1. Główne cele polityki gminnej związane z ochroną zabytków
 - 7.2. Program działań związanych z ochroną zabytków leżących na terenie gminy
 - 7.2.1. Działania w zakresie planowania przestrzennego oraz gospodarcze nieruchomości
 - 7.2.2. Działania informacyjne, popularyzacyjne i edukacyjne związane z ochroną zabytków gminy i walorów krajobrazu kulturowego
- 8. Aneks 1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Struktura ustawodawca**
- 9. Aneks 2. Park kulturowy**
- 10. Aneks 3. Fotografie**

1. Wstęp. Podstawy prawne i główne cele gminnego programu opieki nad zabytkami

Program opieki nad zabytkami gminy Morawica 2010-2014 w powiązaniu z dokumentami prawa miejscowego stanowi instrument koordynacyjny do działań samorządowych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego. Podstawę prawną gminnego programu opieki nad zabytkami stanowią następujące przepisy ustawowe:

- a. Art. 87 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568), w myśl którego wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami podlegający uchwaleniu przez radę gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Gminny program opieki nad zabytkami ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji wójt sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy
- b. Art. 7, ust. 1, pkt. 9 Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591, z późniejszymi zmianami) zgodnie z którym wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. W szczególności zadania te obejmują sprawy m.in. ładu przestrzennego, kultury, oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Opracowanie powstało na zlecenie Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, zgodnie z Umową nr 153/10.MSAP z dn. 07.06.2010, w ramach projektu „*Podniesienie jakości działania urzędów i usług dla mieszkańców poprzez wdrożenie zaktualizowanej Metody PRI w gminach i powiatach*”.

Przyjęte założenia struktury i formy opracowania opierają się na wytycznych rekomendowanych przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków – *Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik Metodyczny*. Z uwagi na stosunkowo skromne zasoby obiektów zabytkowych na terenie gminy niniejsze opracowanie wykonano przed przygotowaniem i zatwierdzeniem aktualnej gminnej ewidencji zabytków, przeprowadzając jednak wstępną weryfikację istniejących zasobów. Opracowanie jednocześnie zakłada wykonanie gminnej ewidencji zabytków jako jeden z elementów programu.

Podstawą merytoryczną dla warstwy dokumentacyjnej związanej z historią i dziedzictwem kulturowym na terenie gminy Morawica są artykuły zawarte w monografii gminy wydanym w 2003 r. z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Morawickiej i przy wsparciu gminy - *Morawica. Szkic do portretu gminy* oraz istniejące wcześniejsze dokumentacje obiektów zabytkowych (białe karty, ewidencje parkowe, spisy obiektów zabytkowych). Konsultacje merytoryczne i uzgodnienia przeprowadzone były z pracownikami WUOZ w Kielcach: Urszulą Ciosek (zespoły dworskie i pałacowe), Olgierdem Chojnackim (rejestr zabytków i wojewódzka ewidencja zabytków) i Andrzejem Przychodnim (Archeologia).

Główne cele gminnego programu opieki nad zabytkami wyznacza Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego łącznie z uwarunkowaniami wynikającymi z ochrony przyrody i równowagi ekologicznej
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem zabytków
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Szczegółowe uwarunkowania formalno-prawne wynikające z Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawiera Aneks 1.

2. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

2.1. Strategiczne cele państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

2.1.1. Krajowy program opieki nad zabytkami

Opracowanie krajowego programu opieki nad zabytkami jest ustawowym obowiązkiem Ministra Kultury. Program ma określić cele i kierunki działań organów i jednostek administracji publicznej oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram planowanych realizacji. Do czasu zakończenia prac nad Programem opieki nad zabytkami gminy Morawica 2010-2014 nie ukończono prac nad programem krajowym, przyjmując jednakże poniżej przedstawione założenia, które będą wchodziły w jego zakres:

1. Sfera ochrony zabytków dotycząca postępowania konserwatorów, pracowników urzędów, restauratorów dzieł sztuki, architektów, urbanistów, archeologów, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych w której wskazano siedem podstawowych zasad konserwatorskich:
 - zasady *primum non nocere*,

- zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
 - zasady minimalnej niezbędnej ingerencji (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
 - zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
 - zasady czytelności i odróżnialności ingerencji,
 - zasady odwracalności metod i materiałów,
 - zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.
2. Uwarunkowania dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami:
- określenie stanu zabytków ruchomych i nieruchomych, zabytków archeologicznych i techniki, a także ocena i stan krajowych zasobów pomników historii i obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa
 - ocena stanu służb związanych z ochroną i opieką nad zabytkami, stanu uregulowań prawnych, organizacyjnych i finansowych
3. Działania o charakterze systemowym:
- powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, polityką przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa
 - przygotowanie strategii i głównych założeń ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz wprowadzenie jej do polityk sektorowych
4. System finansowania:
- stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej
5. Dokumentowanie, monitorowanie i standaryzacja metod działania. Ujednolicenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych
6. Kształcenie i edukacja, kształcenie specjalistyczne, podyplomowe i system uznawalności wykształcenia, edukacja społeczeństwa, edukacja właścicieli i użytkowników
7. Współpraca międzynarodowa

2.1.2. Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2020

Przyjęta w 2004 roku *Narodowa Strategia Kultury na lata 2004-2013*, a następnie jej przedłużenie zawarte w dokumencie *Uzupełnienie Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2020* stanowią rządowe dokumenty tworzące ogólne ramy dla polityki kulturalnej państwa funkcjonującej w warunkach rynkowych, której głównym celem jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce. Dokumentem wdrożeniowym w sferze dziedzictwa materialnego jest Naro-

dowy Program Kultury – *Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego*. W jego ramach przyjęto następujące priorytety oraz działania:

- **Priorytet I.** Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

Działanie 1.1. Budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków. W ramach działania zostaną zaproponowane zmiany instytucjonalne, prawne i funkcjonalne w sferze dokumentacji i ochrony zabytków oraz procesu oferowania zabytków na rynku.

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne. Realizowane projekty muszą posiadać znaczący wpływ ekonomiczny na rozwój regionalny przyczyniając się do wzrostu dochodów i zwiększania ilości miejsc pracy

Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości przez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych. (działanie obejmuje obecnie pięć miast o największej możliwości na europejskim rynku turystyki kulturowej).

- **Priorytet II.** Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego

Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego

Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wywozem i przewozem za granicę.

2.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

2.2.1. Gminny program opieki nad zabytkami a Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do 2020 r.

W *Strategii Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego do 2020 r.* przyjętej Uchwałą Nr XLII/508/06 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego z dn. 26 października 2006 r. za główną misję uznano podniesienie poziomu i jakości życia mieszkańców województwa świętokrzyskiego oparte na zintegrowanym rozwoju w sferze społecznej, gospodarczej i przestrzennej. Jednym z celów warunkowych tych działań jest zawarta w strategii ochrona i racjonalne wykorzystanie zasobów przyrody i dóbr kultury. Wśród priorytetów tych działań wyróżniono ochronę i udostępnienie dziedzictwa kulturowego jako istotny element wpływający na pozytywny wizerunek regionu oraz podstawę jego oferty turystycznej. Wskazuje jednocześnie, że udostępnienie obiektów zabytkowych oraz ich promocja przyczyni się zarówno do stworzenia nowych miejsc pracy jak również pozwoli na pozyskanie dodatkowych środków na ich renowację. Podkreślono również konieczność kultywowania tradycji i zasobów kultu-

ry niematerialnej połączonej z tworzeniem regionalnych i lokalnych produktów turystycznych.

2.2.2. Gminny program opieki nad zabytkami a Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego przyjęty Uchwałą Nr XXIX/399/02 z dn. 26 kwietnia 2002 r. wskazuje na własną, ukształtowaną na przestrzeni dziejów specyfikę kulturową regionu świętokrzyskiego o istotnym potencjale turystycznym, jednakże nie jest on w pełni wykreowany i wykorzystywany. Podstawową słabością turystyki jest niedoinwestowanie oraz mało skuteczny marketing i promocja regionu, wąski zakres proponowanych usług oraz zbyt niski ich poziom. Autorzy planu zwracają jednocześnie uwagę na ciągle jeszcze tkwiące w zasobach kultury rezerwy w dotychczas nie w pełni przebadany pod kątem zachowanych walorów tradycyjnej zabudowy podmiejskiej, wiejskiej i małej architektury kultowej, wartościowych układów ruralistycznych, komponowanego krajobrazu zabytkowego i harmonijnego krajobrazu kulturowego, pozostałości zabytków techniki, stanowisk archeologicznych, historycznych pól bitewnych, miejsc pamiątkowych związanych z życiem i działalnością postaci historycznych itp.. Rozpoznanie to znacznie poszerzyłoby wiedzę o zabytkach i w konsekwencji dotychczasowy ich zasób zwiększając atrakcyjność kulturową i turystyczną kolejnych gmin.

Głównym celem polityki przestrzennej w zakresie zagospodarowania zasobów dziedzictwa kulturowego powinna być **skuteczniejsza ochrona i rewaloryzacja tych zasobów oraz racjonalne ich udostępnienie z myślą o poszerzaniu wiedzy, zwłaszcza młodego pokolenia, świadomości historycznej obywateli, a także wykorzystaniu jako czynnika rozwoju gospodarczego i promocji**. Istotnym zadaniem będzie także wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w procesie pobudzania i utrwalania tożsamości regionalnej ogółu mieszkańców przy jednoczesnym zachowaniu i kultywowaniu specyfiki lokalnej i subregionalnej.

Biorąc pod uwagę powyższe cele i uwarunkowania samorząd województwa ustalił listę zadań priorytetowych:

- Tworzenie warunków do ochrony krajobrazu kulturowego i pojedynczych zabytków przed zniszczeniem i dewaloryzacją — przestrzenne oddalanie lub likwidacja źródeł dewaloryzacji
- Objęcie ochroną prawną obszarów o najcenniejszych walorach dziedzictwa kulturowego
- Tworzenie warunków do udostępnienia dziedzictwa kulturowego na cele turystyczne i promocyjno-kulturotwórcze
- Wkomponowanie walorów dziedzictwa kulturowego we współczesne struktury funkcjonalno-przestrzenne i środowiskowe

- Utrzymanie i restytucja specyfiki kulturowej województwa, głównego elementu tożsamości regionalnej i wyróżnika regionu w procesie integracji z UE

Gmina Morawica wg wskazań Planu usytuowana jest w dwóch strefach funkcjonalnych – strefie A potencjalnego obszaru metropolitalnego Kielc oraz w strefie C2 obszarów wydobywania i przetwórstwa surowców mineralnych uzupełnioną funkcją mieszkalną oraz usług. Jako szczegółowe priorytety rewaloryzacyjne na tym obszarze wskazano:

- redukcja zagrożeń dziedzictwa archeologicznego (zwłaszcza zagęszczonych stanowisk osadniczych z okresu wczesnego i późnego średniowiecza), powodowanych przez intensywną powierzchniową eksploatację surowców skalnych (kopalnie, hałdy nadkładu i odpadów surowcowych) oraz inwestycje infrastrukturalne i przemysłowe związane z pracami ziemnymi — niszczące warstwy kulturowe
- zapobieganie dewaloryzacji krajobrazu kulturowego (nasyconego w wiejskie osadnictwo rodzime o metryce średniowiecznej i późnośredniowiecznej, historyczne miasta, założenia rezydencjonalne i sakralne, miejsca historyczne, miejscowości z zabudową tradycyjną itp.), powodowanej przez wielkoprzestrzenne inwestowanie eksploatacyjne i przemysłowe, sieci napowietrznej infrastruktury technicznej, odkształcanie zachowanych historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych, wymianę zabudowy tradycyjnej na nową o obcych formach itp.
- rewaloryzacja, rekultywacja obszarowa i promocja odzyskanych walorów

Jako zasadę realizacji powyższych celów przyjęto:

- respektowanie wymogów ochronnych oraz umożliwienie rewaloryzacji zagrożonych zespołów lub obiektów zabytkowych, objętych rejestrem dóbr kultury
- zachowanie i rewaloryzacja niszczących obiektów kulturowych, dawnych cmentarzy oraz innych miejsc i wyróżników bogatej historii regionu
- archeologiczne badania ratunkowe na terenach realizowanych lub przewidzianych inwestycji wielkoobszarowych
- działania ochronno-rewaloryzacyjne dostosowane do lokalnej specyfiki
- wzrost świadomości społecznej co do znaczenia i wartości obiektów kulturowych dla rozwoju, promocji oraz integracji regionalnej

2.2.3. Program opieki nad zabytkami w województwie świętokrzyskim na lata 2007-2011

Program opieki nad zabytkami w województwie świętokrzyskim na lata 2007-2011 przyjęty został przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego Uchwałą Nr VIII/149/07 z dn. 2 lipca 2007 r.

Program określa następujące cele strategiczne:

- I. Wieś i miasteczko – właściwe ukierunkowanie prac planistycznych i ich realizacji dążących do zachowania starych układów ruralistycznych oraz walorów tradycyjnych wsi jako wyróżniki tożsamości regionu
- II. Krajobraz kulturowy w powiązaniu z układami urbanistycznymi – na terenach posiadających szczególne wartości przyrodniczo-kulturowe (np. Chęciny, Wiślica) jednostki osiedleńcze powinny otrzymać atrakcyjną szatę architektoniczną, a jej inspiracją powinny być wartości kulturowe
- III. Dziedzictwo żywe – dokumentowanie, popularyzacja, promocja i edukacja związana z dziedzictwem kulturowym. Utrzymanie walorów krajobrazu kulturowego będące podstawą lokalnej tożsamości opierać się musi na wzroście świadomości co do jej charakteru i wartości aby proces ochrony nie był wymuszony nakazami administracyjnymi, a stało się procesem naturalnym i przez to było wielokrotnie bardziej skuteczne

3. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego. Relacje programu opieki z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Program opieki nad zabytkami gminy Morawica jest zgodny z dokumentami o charakterze strategicznym:

- *Strategią Rozwoju Gminy Morawica*
- *Planem Rozwoju Lokalnego Gminy Morawica na lata 2007-2013*

W sferze dziedzictwa materialnego i kulturowego gminy podkreślona została przede wszystkim żywotność i atrakcyjność lokalnej tradycji związanej z garncarstwem i działaniem lokalnych twórców ludowych. Wskazano również najistotniejsze na terenie gminy obiekty zabytkowe oraz miejsca pamięci. Zwrócona została również uwaga na niedostateczną ochronę oraz brak środków finansowych na utrzymanie nielicznych na terenie gminy obiektów zabytkowych, a także wartościowych budynków związanych z tradycyjną zabudową wiejską.

Dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy wraz z uwzględnieniem ochrony dóbr kultury są:

- *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Morawica*
- *Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego* (Uchwała Rady Gminy Morawica NR VII/38/06 z dnia 13 lipca 2006 roku)

Wyznaczone w studium kierunki i zasady ochrony środowiska kulturowego obejmują:

- waloryzację istniejących i wprowadzenie nowych stref ochrony konserwatorskiej i ochrony archeologicznej

- wprowadzenie jako jeden z priorytetów rozwoju *ochronę wartości kulturowych, w tym reliktyw zabytkowej architektury, zabytków archeologicznych, miejsc tradycji*
- wskazanie do objęcia ochroną prawną obszarów tradycyjnych form i układów zabudowy zagrodowej i siedliskowej wyszczególniając układy przestrzenne we wsi: Brudków, Zaborze, Lisów, Obice, Kawczyn, Drochów Dolny i Chmielowice

W chwili obecnej oba wzmiankowane dokumenty są w trakcie aktualizacji, co umożliwi wprowadzenie do ich zapisów również ustaleń wynikające z programu opieki nad zabytkami (weryfikacja obszarów ochrony konserwatorskiej, opracowanie gminnej ewidencji zabytków).

4. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Morawica

4.1. Zarys historii obszaru gminy

Lokalizacja i ogólny charakter gminy

Gmina Morawica położona jest w centralnej części województwa świętokrzyskiego, obejmując swoim obszarem północną część Niecki Nidziańskiej. Teren gminy sąsiaduje z parkami krajobrazowymi na Ponidziu oraz w Górach Świętokrzyskich i zajmuje powierzchnię 140,45km² z czego ok. 26% stanowią lasy i grunty leśne wśród nich rezerwat przyrody „Radomice” z kompleksem lasów cisowych. Teren gminy ma rzeźbę niskofalistą, pagórkowatą bez znacznego zróżnicowania form. Główne ciek wodne na terenie gminy to rzeki: Czarna Nida i jej dopływ Morawka. Wody stojące w obrębie gminy to stawy hodowlane i wyrobiska po przemysłowe. Gmina Morawica graniczy bezpośrednio z miastem Kielce oraz gminami Sitkówka-Nowiny, Daleszyce, Pierzchnica, Chmielnik, Kije, Sobków i Chęciny.

Zarys historyczny

Jak wskazują badania archeologiczne pierwsze ślady osadnictwa na terenie gminy Morawica sięgają epoki neolitu. W epoce kultury łużyckiej na omawianym terenie funkcjonowały już zwarte formy społeczności. Z okresu wpływów rzymskich zidentyfikowano ślady przebiegu przez ziemię morawicką szlaku bursztynowego. Wykopaliska datowane na czasy średniowiecza wskazują na funkcjonowanie osadnictwa obronnego. W XIV w. wraz z rozwojem osadnictwa Morawica uzyskała połączenie drogowe z Kielcami. Pierwsze wzmianki o Morawicy zawierają dokumenty z 1408 r., oraz kronika Liber Beneficiorum Jana Długosza (opisując spalenie i spustoszenie Morawicy i Lisowa w 1241 r. przez Tatarów). W przedrozbiorowej strukturze własnościowej terenów gminy zasadniczą rolę pełniły dobra kościelne – głównie własność biskupów krakowskich wchodzące w skład klucza kieleckiego oraz prywatne majątki ziemskie. Właścicielem dóbr morawickich były w XVI-XVIII w. rody Morawickich oraz Jawornickich, natomiast posiadłości Lisów i Brudków w XVII i XVIII w. sta-

nowiły własność rodziny Krasińskich. Wraz z III rozbiorem Polski tereny gminy Morawica początkowo znalazła się w zaborze austriackim, w czasach Księstwa Warszawskiego należały do powiatu szydłowskiego w departamencie krakowskim by ostatecznie, po likwidacji Księstwa Warszawskiego, wejść w skład utworzonego Królestwa Polskiego. Początkowo, od 1 stycznia 1916 roku, Morawica nadal pozostawała w powiecie szydłowskim województwa krakowskiego ze stolicą w Kielcach. W 1837 r. województwo krakowskie przemianowano na gubernię krakowską, a następnie w 1841 r. na gubernię kielecką a tereny dzisiejszej gminy włączono w 1838 r. do powiatu i obwodu kieleckiego. Okres rozbiorów i zmiana organizacji administracyjnej przyniosła również zmiany stosunków własnościowych na terenie obecnej gminy. Należące do biskupstwa i klasztorów wsie zostały w 1789 r. (dobra biskupie) i w 1819 r. (dobra klasztorne) przejęte na rzecz skarbu państwa. Przejęte dobra ziemskie wraz z dawnymi królewszczynami stały się w XIX w. dobrami rządowymi co wiązało się z ich całkowitą przebudową (wyznaczanie nowych podziałów agrarnych, wyznaczenie nowych ulic i przeniesienia zabudowy wsi w nowe miejsce). Znacznie liczniejszą grupę wsi na omawianym terenie stanowiły jednakże wsie prywatne. Wśród głównych właścicieli majątków w 1 poł. XIX w. należy wymienić Edwarda Oraczewskiego, właściciela Morawicy, Woli Morawickiej, Obic i Chałupki oraz Władysława Baiera, do którego należała Dębska Wola, Chmielowie, Kawczyn oraz Zbrza. Pozostali ziemianie skupiali w swych rękach po dwie lub jedną wieś. Do Władysława Grabkowskiego należał Brudzów i Zaborze, do Romualda Krosnowskiego Drochów, a do rodziny Krasińskich Lisów.

Wśród wydarzeń historycznych z tego okresu wspomnieć należy krótki pobyt na ziemi morawickiej podczas Powstania Styczniowego oddziałów Mariana Langiewicza, a w czasie I wojny światowej przez Morawicę przechodziły zmierzające na południe oddziały 1 pułku piechoty Legionów Polskich Józefa Piłsudskiego. Ważną postacią związaną z Morawicą był urodzony w pobliskiej Bilczy w 1800 r. działacz ruchu niepodległościowego i chłopskiego – ks. Piotr Ściegienny, zesłany w 1844 r. na Syberię.

Po odzyskaniu niepodległości tereny gminy Morawica znalazły się w powiecie kieleckim i w utworzonym w 1919 r. województwie kieleckim. Zgodnie z dekretem z 17 listopada 1918 r. powołano Radę Gminy składającą się z 12 członków i wójta. Naczelną władzę jako organ uchwałodawczy stanowiło Zgromadzenie Gminne, przekształcone w 1933 r. na Radę Gminy. Do gminy należały wówczas gromady: Bieleckie Młyny, Kuby Młyny, Brudzów Duży, Brzeziny, Chałupki, Łabędzinów, Morawica, Wola Morawicka, Nida, Obice, Ostrów, Radomice, Zaborze i Podwole. Teren gminy obejmował 92,90 km² a liczba mieszkańców wynosiła 6104 wg spisu z 1921 r., by wzrosnąć w 1931 r. do 6688 mieszkańców. W gminie działało 8 młynów a zawody rzemieślnicze reprezentowane w gminie to przede wszystkim wędliniarze, szewcy, fryzjerzy, garncarze, kołodzieje, krawcy i kowale. Na szczególną uwagę, ze względu na trwałość tradycji także obecnie, zasługuje garncarstwo w Chałupkach. Już w 1781 r. funkcjonowała manufaktura kafli, kamionki i fajansów, która po zakończeniu dzia-

łałności w 2 poł. XIX w. zastąpiona została warsztatami garncarskimi. W okresie międzywojennym we wsi było ogółem 19 warsztatów.

W latach II wojny światowej na terenie gminy w 1940 r. powstała komórka Służby Zwycięstwu Polski, przekształcona następnie w Związek Walki Zbrojnej i wreszcie Armię Krajową. Teren gminy podzielono na cztery obwody podlegające dowództwu w Jędrzejowie. W 1942 r. w Morawicy zatrzymała się kolumna Żydów prowadzona przez Niemców do obozów koncentracyjnych. Niemcy rozstrzelali wówczas ok. stu chorych i osłabionych osób u podnóża wzniesienia z kaplicą dworską, co upamiętnia wystawiona w 1996 r. tablica. W końcowym okresie wojny, w 1945 r. w pobliżu Radomic rozegrała się bitwa pancerna pomiędzy wojskami radzieckimi a niemieckimi.

W okresie powojennym dopiero w połowie lat 60-tych na terenie gminy nastąpiły znaczące zmiany związane z uruchomieniem Kopalni Wapienia „Morawica” i Kopalni Dolomitu „Radkowice”, a także dwie kopalnie marmurów pińczowskich w Woli Morawickiej i Łabędziowie. Wówczas również, na terenie dawnego założenia dworskiego Oraczewskich, zlokalizowano Wojewódzki Specjalistyczny Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych.

Okres ostatnich lat po 1989 r. i przemianach ustrojowych w Polsce ukazuje dynamiczny rozwój gminy i wyraźnych zmianach w zakresie infrastruktury i organizacji życia społecznego. Specyfika gminy i charakter przemian wynika z lokalizacji w ścisłej strefie obszaru metropolitalnego i bezpośredniej bliskości Kielc co, powoduje dominującą rolę tego ośrodka, wpływając zasadniczo na charakter i obecny rozwój gminy.

4.2. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy definiowany jest jako *przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze*. Dziedzictwo kulturowe gminy Morawica wiąże się przede wszystkim z działalnością rolniczą, a zasoby zabytkowe to głównie obiekty sakralne, dawne założenia dworsko-folwarczne oraz zachowane historyczne układy przestrzenne wsi wraz z jej tradycyjną zabudową. Niezwykle istotnym dopełnieniem krajobrazu kulturowego są również elementy małej architektury: kapliczki, krzyże i figury przydrożne oraz miejsca pamięci.

Najcenniejsze obiekty zabytkowe na terenie gminy to dwa obiekty sakralne z wyposażeniem - kościoły parafialne w Lisowie i Brzezinach. Kościół p.w. św. Mikołaja w Lisowie zlokalizowany jest w pd.-wsch. części gminy Morawica i jest najstarszą parafią na terenie gminy, wzmiankowaną już w 1326 r. Erygowanie parafii nastąpiło zapewne w pocz. XIII w., a Jan Długosz w opisie parafii lisowskiej, zamieszczonej w Liber Beneficiorum, wymienia istniejący wówczas kościół drewniany p.w. św. Andrzeja. W skład ówczesnego okręgu parafialnego, oprócz Lisowa, wchodziły również wsie Brudzów, Obice, Skrzelczyce i Zaborze. Świątynię murowaną o wyraźnych jeszcze gotyckich formach wzniesiono w końcu XVI w., gdyż jako budowla murowana

wzmiankowana jest w 1598 r. Zapewne wówczas zmieniono również wezwanie kościoła na św. Mikołaja. W XVII i XVIII w. Lisów należał do rodziny Krasińskich, którzy ufundowali przy kościele w 1645 r. murowaną kaplicę p.w. św. Barbary. W latach 1912-1914 r. kościół został przebudowany wg projektu Józefa Piusa Dziekońskiego i Konstantego Jakimowicza. Zasadniczym elementem ówczesnej przebudowy było wyburzenie dawnej części prezbiterialnej wydłużając nawę kościoła, a nowe prezbiterium uzyskało formę zbliżoną do dawnej powiększone dodatkowo o partię zakrystii. Zmianie uległ również układ kaplicy od strony pd. kościoła. Najcenniejszym elementem świątyni jest kaplica św. Barbary, stanowiąca jednocześnie kaplicę grobową Krasińskich z zachowanymi cennymi epitafiami. Na uwagę zasługuje również późnobarokowa ambona łodziowa. Teren przykościelny otoczony jest niskim, murowanym ogrodzeniem z trójęrzęsłową bramą od strony pd.-wsch. oraz bramą cmentarną w części pn.-zach., do której przylega murowana kostnica z ok. poł. XIX w. z wtórnie wmontowanym epitafium Samuela Jawornickiego. Ogólny stan zachowania obiektu można określić jako dobry. W ostatnich latach przeprowadzone zostały gruntowne prace konserwatorskie, obejmujące remont elewacji, dachu oraz bramy na teren przykościelny. Na przylegającym do terenu kościoła cmentarzu zachowanych jest kilka XIX w. nagrobków, w większości już niekompletnych i w złym stanie zachowania.

Drugą zabytkową świątynią w gminie Morawica jest kościół p.w. Wszystkich Świętych w Brzezinach – wsi należącej niegdyś do biskupów krakowskich. Usytuowany na górującym nad zabudową wsi wzgórzu, wzniesiony został ok. 1440 r. zapewne jako niewielki obiekt drewniany, który funkcjonował, co wynika z wizytacji biskupiej, jeszcze w 1610 r. Pozostałością z tych czasów jest zachowana kamienna, gotycka chrzcielnica. Kościół murowany, którego struktura zachowała się do dzisiaj w części środkowej i partii prezbiterium, powstał w 1646 r., a jego konsekracja nastąpiła w 1675 r. Nieznana z wyglądu dawna fasada kościoła rozebrana została w 2. poł. XIX w. w związku z przedłużeniem kościoła. Nowa fasada uzyskała wówczas obecną, neobarokową formę. W 1937 r. rozpoczęto budowę monumentalnych schodów na zboczu wzniesienia od strony zach. z wkomponowaną, ufundowaną w 1928 r. przez parafian figurą Chrystusa Króla. W okresie powojennym (l. 70-te i 80-te) przeprowadzano prace konserwatorskie, związane z częściową naprawą tynków i remontem elewacji, więźby dachowej i wymianą poszycia dachowego. W chwili obecnej trwają prace we wnętrzu świątyni. Z pierwotnego wystroju zachował się jedynie ołtarz główny oraz dwa ołtarze boczne, późnobarokowa chrzcielnica oraz ambona. Na terenie przykościelnym, otoczonym murowanym ogrodzeniem znajdują się ponadto trzy XIX-wieczne nagrobki świeckie oraz figura Matki Boskiej. Na sąsiadującym do terenu przykościelnego cmentarzu zachowanych jest kilka nagrobków z XIX i pocz. XX w. w większości kompletnych i utrzymanych w dobrym stanie.

W bezpośrednim sąsiedztwie kościoła u podnóża wzniesienia zachowana jest również pochodząca z końca XIX w. murowana plebania oraz jednotraktowy, poprzedzony gankiem kolumnowym budynek zwany, zwyczajowo starą plebanią, będącą w rzeczywistości dawną karczmą typu blokowego, czyli ze stajnią zajezdną znaj-

dującą się pod jednym dachem z częścią mieszkalną. Zlokalizowany w bezpośrednim sąsiedztwie drogi jest obecnie opuszczony i znajduje się w złym stanie technicznym. Do probostwa w Brzezinach należał również położony na pn.-zach. od kościoła zespół dworsko-folwarczny. Jego charakter jest w chwili obecnej niemal całkowicie zatarty (przebieg linii kolejowej), a budynek murowanego dworu, całkowicie przebudowany w latach 60-tych XX w., nie posiada obecnie walorów zabytkowych.

Oprócz opisanych świątyń istotne walory zabytkowe posiadają zachowane kaplice w Morawicy i Nidzie. Neogotycka kaplica p.w. Niepokalanego Poczęcia N. M. Panny w Morawicy, mająca obecnie postać trwałej ruiny, wzniesiona w 1844 r. z inicjatywy Edwarda Oraczewskiego i Fryderyki Wielopolskiej, należała do zespołu dworskiego Oraczewskich w Morawicy. Jej relikty są obecnie zabezpieczone i dobrze powiązane kompozycyjnie z wzniesioną nieopodal tzw. Kalwarią Świętokrzyską. W ścianach kaplicy zachowane są epitafia Oraczewskich. Drugim zachowanym obiektem jest kaplica p.w. Nawiedzenia N. M. Panny w Nidzie. Wzniesiona ok. 1834 r. z inicjatywy miejscowych włościan posiada drewnianą konstrukcję ścian i murowaną elewację. Całość zadaszona dachem krytym gontem. Obiekt utrzymany jest w dobrym stanie. Oprócz walorów materialnych kaplica ma istotne znaczenie ze względu na swoje usytuowanie, będące świadectwem pierwotnego kształtu przestrzennego wsi Nida o charakterze „ryneczkowym”. Relokacja wsi i jej obecne umiejscowienie wzdłuż starej drogi lokalnej sprawiły, że kaplica znajduje się poza terenem jej zabudowy. Do chwili obecnej nie zachowała się drewniana kaplica w Dębskiej Woli, rozebrana w 1981 r. Istotne znaczenie dla krajobrazu kulturowego ma również murowana, dobrze zachowana otwarta kapliczka w Chmielowicach datowana na przełom XVIII/XIX w., i utrzymana w tradycyjnych formach oraz współczesna kaplica (1979 r.) w Brudzowie, z ustawioną obok figurą św. Jana Nepomucena, pochodzącą być może z XVII/XVIII w. i przeniesioną znanad wschodniej strony znajdującej się nieopodal sadzawki.

Drugą grupą elementów współtworzących krajobraz kulturowy gminy, po obiektach sakralnych, są zabytkowe zespoły dworsko-folwarczne. Wśród nich wydzielić można zespoły dworskie we wsiach prywatnych, stanowiące siedzibę rodzinną oraz zespoły folwarczne w wsiach rządowych i prywatnych, z wydzierżawionym przez zarządcę budynkiem folwarcznym często nazywanym również dworem. Do czasów obecnych żaden z nich nie przetrwał w formie pierwotnej, a stopień ich zachowania jest znacznie zróżnicowany – od wciąż czytelnych przestrzennie założeń parkowych o wysokich walorach zabytkowych, po zachowane jedynie w formie szczątkowej relikty dawnych zabudowań czy związanych z zespołem elementów przestrzennych (układ drożny, zieleń). W początkach XIX w. założenia dworskie, będące siedzibą rodzinną, znajdowały się w Morawicy (Oraczewskich), Dębskiej Woli (Baierów), Brudzowie (Grabkowskich), Drochowie Dolnym (Krosnowolskich) oraz w Lisowie (Kraśińskich). Największe walory zabytkowe, pomimo znacznego obecnie zaniedbania, posiadają park podworski w Morawicy o czytelnej kompozycji przestrzennej z zachowanym domem ogrodnika i budynkiem gospodarczym oraz zespół dworski w Drochowie Dolnym, gdzie oprócz parku zachowany jest jeszcze dawny dwór - obecnie

niestety również w stanie ruiny. Pozostałe wymienione zespoły zachowały się jedynie w formie szczątkowej, są to relikty zabudowy lub dawnego układu przestrzennego (Lisów, Brudzów) lub silnie przebudowane i przekształcone (XX wiecna willa w Dębskiej Woli przebudowana na szkołę). Analogiczna sytuacja odnosi się do stanu zachowania dawnych zespołów folwarcznych we wsiach rządowych i prywatnych. Mają one postać zachowanych w różnym stanie budynków gospodarczych, czasami ograniczając się jedynie do budynku piwnicy (Zaborze) oraz dawnych domów dzierżawców, zwanych często dworem, które w zasadzie utraciły swe walory zabytkowe (Brzeziny, Chmielowice, Obice).

Z zespołami dworsko-folwarcznymi powiązane są bezpośrednio historyczne układy przestrzenne wsi, będące wynikiem zarówno przemian w gospodarce rolnej, jak również stosunków własnościowych (wsie rządowe, prywatne). Istotnym czynnikiem wpływającym na dzisiejszy ich układ było przekształcenie dawnych wsi kościelnych na wsie rządowe, co wiązało się z ich gruntownym przekształceniem w poł. XIX w. lub przeniesieniem tworzącym nowe układy przestrzenne, których świadectwem są lokalizacje zespołów dworsko-folwarcznych, zespołu kościelnego czy kaplicy, jak np. kaplica w Nidzie. Całkowita przebudowa układu przestrzennego – układu gruntów i zabudowy, objęła ok. poł. XIX w. wsie: Brzeziny, Nida, Bilcza, Dyminy, Kuby Młyny, Bieleckie Młyny, Podwole, Radomice i Łabędziów. W miejscu wcześniejszych układów powstały wsie o kształcie regularnej rzędówki, zabudowane po jednej, zwykle pn. stronie drogi. Proces przekształceń wsi prywatnych przebiegał inaczej i często nadal czytelne są tam elementy starego (sprzed oczynszowania i scalania gruntów) układu przestrzennego.

Tradycyjna zabudowa mieszkaniowa wsi na terenie gminy reprezentuje typ budownictwa charakterystycznego dla okolic Kielc. Najstarsze budynki posiadają dachy czterospadowe, późniejsze dwuspadowe, pierwotnie kryte słomą. Wznoszone najczęściej z drewna o konstrukcji ścian węglowej oraz domy o konstrukcji murowano-drewnianej (np. Nida, Obice). Domy głównie szeroko frontowe, rzadziej wąsko frontowe (np. Brzeziny). Istniejąca tradycyjna zabudowa wsi zachowana jest w różnym stopniu. Pojawiająca się nowa zabudowa lokalizowana jest często za starym, drewnianym lub murowano-drewnianym domem, pozostawiając dzięki temu tradycyjny układ wsi. Proces powstawania nowej zabudowy powiązanej z historycznymi zespołami odbywa się najczęściej na zasadzie kontynuacji wcześniej wytworzonego układu przestrzennego. Poza zabudową chłopską, decydującą o kształcie wsi, jej układ uzupełniały, oprócz omówionych zespołów sakralnych i dworsko-folwarcznych, takie elementy jak karczma, najczęściej zajezdza, znajdująca się niemal w każdej wsi, młyn czy tartak. Większość zachowanych do dzisiaj przykładów tego typu obiektów, z wyjątkiem młyna w Morawicy, jest obecnie nieużytkowana lub w stanie coraz bardziej postępującej ruiny. W ostatnim czasie samowolnie rozebrana została karczma w Morawicy a w stanie ruiny znajduje się pochodząca z 1860 r. najbardziej okazała na terenie gminy karczma zajezdza, przekształcona później na młynicę w Dębskiej Woli, zlokalizowana przy *gościńcu* do Pińczowa.

Krajobraz kulturowy wsi uzupełniają przydrożne kapliczki, krzyże i figury o charakterze dziękczynnym i intencyjnym, których znaczna ilość przetrwała do czasów obecnym i z reguły utrzymana jest w dobrym stanie. Zagroženiem dla nich mogą się jednak okazać niektóre przedsięwzięcia renowacyjne przeprowadzane bez specjalistycznej konsultacji np. w przypadku renowacji krzyża w Morawicy, wzniesionego przez Edwarda Oraczewskiego na pamiątkę uwłaszczenia włościan w 1861. Podczas prac usunięto cenny, oryginalny postument z napisem wyrytym typową dla tego okresu czcionką (kursywa), zastępując go współczesnym o zmienionych proporcjach, pozostawiając jedynie pierwotny żeliwny krzyż.

Bliskość Kielc oraz dynamiczny rozwój gminy w ostatnich latach wpłynął na znaczny ruch budowlany, co przyniosło nowe formy osadnicze nie związane z tradycyjną zabudową wiejską lecz mające formę zespołów osiedli willowych, charakterystycznych dla terenów podmiejskich. Enklawy takie powstały lub są w trakcie realizacji w Morawicy i Bilczy.

5. Ochrona zabytków na terenie gminy Morawica. Stan prawny

Zabytki podlegają ochronie prawnej na podstawie *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. (Dz.U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.). Na terenie gminy Morawica występują dwie z wskazanych w **art. 7** ustawy formy ochrony - wpis do rejestru zabytków oraz „ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu inwestycji kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego” [gminna ewidencja zabytków – od aut.].

Zgodnie z w/w ustawą, występuje podział na zabytki ruchome, nieruchome i archeologiczne, według którego prowadzony rejestr zabytków wpisywanych w księgi przeznaczone dla danej kategorii: A, B i C.

Warto przypomnieć iż obiekt jest zabytkowy jeżeli posiada określone wartości zabytkowe (choćby jedno z wymienionych kryteriów).

- wartości historyczne - np. miejsce prowadzenia ważnych dla historii Polski bitew, wydarzeń, obecność w danych obiektach wybitnych postaci lub należące do nich przedmioty;
- wartości artystyczne – np. dzieła prezentujące style danej epoki;
- wartości naukowe - np. obiekty noszące cechy twórczości danego artysty, pokazujące fazę rozwoju jego twórczości lub danego stylu.

Objęcie zabytku jedną z form ochrony, w zależności od jego rangi i znaczenia, a także biorąc pod uwagę specyficzne dla regionu typowe cechy obiektu, ma zapewnić jego dalsze zachowanie.

5.1. Rejestr zabytków. Zabytki nieruchome

Rejestr zabytków dla województwa świętokrzyskiego prowadzony jest przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach (księga A –zabytki nieruchome).

Art. 9.1. ustawy mówi, że „do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy”.

Należy przy tym zaznaczyć, że rejestr zabytków nie jest zbiorem zamkniętym, dlatego zabytki wcześniej nie figurujące w rejestrze mogą zostać do niego wpisane np. w wyniku nowych ustaleń naukowych.

Wszelkie prace remontowo-budowlane czy zmiana funkcji i przeznaczenia obiektu wpisanego do rejestru, wymagają uzgodnień z WKZ w Kielcach (zgodnie z rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r., w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, zadań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (Dz. U. 2004 nr 150 poz. 1579) r. Właściciel zabytku przed wystąpieniem o pozwolenie WKZ na wykonanie zamierzonych prac, może wystąpić wcześniej o wydanie zaleceń konserwatorskich określających sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia czy wykonywania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, jakie w zabytku mogą być wprowadzone (zgodnie z art. 27 Ustawy). Wydane zalecenia będą wiążące dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przy podejmowaniu dalszych rozstrzygnięć, a dla właściciela mogą mieć istotne znaczenie przy podejmowaniu kosztownych planów rozbudowy lub przebudowy zabytku, unikając w ten sposób projektów nie przyjętych do realizacji z konserwatorskiego punktu widzenia.

Lista zabytków wpisanych do rejestru wg stanu WUOZ Kielce na dzień 02.07.2010 r.

1. BRZEZINY, kościół parafialny P.W. Wszystkich Świętych (w decyzji z 1947 r. wymienione jest wezwanie Wniebowzięcia NMP), murowany z 1646 r., wraz z dobudowanymi kruchtami i zakrystią od pd. w 1 ćw. XIX w. i rozbudową, polegającą na przedłużeniu nawy i budowie wieży, ok. 1870 r., restaurowany w 1985 r.

- **Nr rejestru A 428/1 - zespół kościoła parafialnego w miejscowości Brzeziny** (poprzedni nr rejestru 65, decyzja z dnia 04.11.1947 r. oraz nr rejestru 291, decyzja z dnia 15.02.1967 r.)

2. BRZEZINY, cmentarz przykościelny w zespole kościoła par. P.W. Wszystkich Świętych, wpisano teren wokół kościoła w granicach ogrodzenia.

- **Nr rejestru A 428/2 1 - zespół kościoła parafialnego w miejscowości Brzeziny** (poprzedni nr rejestru 65, decyzja z dnia 04.11.1947 r.)

3. BRZEZINY, plebania (dawna) stara z zespołu kościoła parafialnego P.W. Wszystkich Świętych, murowana z 1 poł. XIX w.

- **Nr rejestru A 428/3 1 - zespół kościoła parafialnego w miejscowości Brzeziny** (poprzedni nr 291, decyzja z dnia 15.02.1967 r.)
- 4. BRZEZINY, cmentarz parafialny stary z pocz. XIX w., wpisano teren w granicach ogrodzenia.
 - **Nr rejestru A 429** (poprzedni nr rejestru: 1133, decyzja z dnia 14.05.1992 r.)
- 5. BRZEZINY, cmentarz parafialny z 1866 r., wpisano teren w granicach ogrodzenia.
 - **Nr rejestru A 430** (poprzedni nr rejestru: 1132, decyzja z dnia 14.05.1992 r.)
- 6. DĘBSKA WOLA, karczma z zespołu dawnego zajazdu, murowana z ok. 1860 r., nadbudowana w l. 70-tych XX w. (obecnie nie użytkowana)
- **Nr rejestru A 431** (poprzedni nr rejestru 1033, decyzja z dnia 28.04.1984 r.)
- 7. DROCHÓW DOLNY, dwór z zespołu dworskiego, murowany z 2 poł. XIX w., rozbudowany po 1911 r., remontowany ok. 1987 r. (obecnie w ruinie)
- **Nr rejestru A 432/1 - zespół dworski w miejscowości Drochów Dolny** (poprzedni nr rejestru 1027, decyzja z dnia 27.04.1984 r.)
- 8. DROCHÓW DOLNY, pozostałości parku ze stawami z zespołu dworskiego, z koń. XIX w.
 - **Nr rejestru A 432/2 - zespół dworski w miejscowości Drochów Dolny** (poprzedni nr rejestru 1027, decyzja z dnia 27.04.1984 r.)
- 9. LISÓW, kościół parafialny P.W. Św. Mikołaja, murowany z XVI i 1 poł. XVII w. wraz z kaplicą św. Barbary z 1645, odbudowany w 1746 po pożarze w 1740 r., z dobudowaną kaplicą boczną, przedsionkami i zakrystią w latach 1912-1913, remontowany w 1920, następnie częściowo uszkodzony 1945.
 - **Nr rejestru A 433** (poprzedni nr rejestru 241, decyzja z dnia 02.10.1956 r., oraz nr rej 126, decyzja z dnia 22.06.1967 r.)
- 10. MORAWICA, kaplica z zespołu dworskiego, murowana z ok. 1840 r. (obecnie zachowany jako trwała ruina)
 - **Nr rejestru A 434** (poprzedni nr rejestru 410, decyzja z dnia 15.01.1957 r. jako kościół filialny P.W. Niepokalanego Poczęcia NMP, oraz nr rejestru 295, decyzja z dnia 15.02.1967 r.)
- 11. MORAWICA, park krajobrazowy z zespołu dworskiego, z 1 poł. XIX w., przekomponowany w końcu XIX w.
 - **Nr rejestru A 435** (poprzedni nr rejestru 636, decyzja z dnia 17.12.1957 r.)

5.2. Gminna Ewidencja Zabytków

Ewidencja jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami na szczeblu wojewódzkim, powiatowym i gminnym. Wykaz obiektów zabytkowych występuje w dokumentach strategicznych oraz w zapisach prawa miejscowego, gdzie wpisane są konkretne zalecenia, odnoszące się do ochrony obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków. W przypadku braku planów miejscowych zakres prac przy obiekcie opiniowany jest przez WKZ.

Art. 22.4. ustawy wskazuje, że „wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy”. Jest to zbiór informacji o zasobach zabytków nieruchomości, znajdujących się na terenie gminy, w którym powinny być ujęte wymienione w następnym podpunkcie art. 22 ustawy:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W Urzędzie Gminy Morawica funkcjonuje jedynie wykaz obejmujący obiekty z podpunktu 2, które zweryfikowano w ramach przygotowywania rozpoznania zasobu gminy.

Wykaz zabytków w wojewódzkiej ewidencji wg stanu WUOZ Kielce na dzień 02.07.2010 r. - bez obiektów wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	miejsowość	adres	obiekt	dane	uwagi
1.	Bieleckie Młyny		Układ wodny ze stawem i upustem, zespół młyna	XIX w.	
2.	Brudzów	Brudzów nr 76	Dom z częścią gospodarczą, budynki drewniane	XX w., ok. 1915 r., przestawiony ok. 1930 r.	nie istnieją
3.	Brudzów		Kapliczka Św. Jana Nepomucena budynek murowany	XIX w.,	rzeźba z XVIII/XIX w., kaplica 1979 r.
4.	Brudzów		Młyn wodny, obecnie motorowy budynek mur – drewn.	ok. 1920 r., odbud. po 1945 r.,	nie istnieje
5.	Brudzów		Układ wodny ze stawem i upustem.	pocz. XX w.	
6.	Brzeziny	Brzeziny 134	Dom drewniany	koniec XIX w., 1881 r.	obecny adres ul. Chęcińska 270
7.	Brzeziny		Ogrodzenie murowane w zespole kościoła par. pw. Wszystkich Świętych	XIX w.	
8.	Brzeziny		Ogród – pozostałości zespołu kościoła par. pw. Wszystkich Świętych	1 ćw. XX w.	

9.	Chałupki		Wapiennik	XX w.	
10.	Chmielowice		Kapliczka murowana św. Rocha	XVIII/XIX w.	
11.	Chmielowice		Dwór murowany – obecnie szkoła podstawowa	XIX w.	
12.	Chmielowice		Park dworski - pozostałości	XIX w.	
13.	Dębska Wola	Dębska Wola 48	Dom drewniany	XX w., 1916 r.	nie istnieje
14.	Dębska Wola	Dębska Wola 124	Dom drewniany z częścią gospodarczą	XX w., 1901 r.	
15.	Dębska Wola		Obora murowana z założenia dworskiego	XIX w., 1870 - przebudowana	
16.	Dębska Wola		Ogrodzenie murowane założenia dworskiego	Poł. XIX w.	zachowane fragmentarycznie
17.	Dębska Wola		Park krajobrazowy z założenia dworskiego	2 poł. XIX w., cz. przekształcony w 2 poł. XX w.	pozostałości – 2 kępy drzew i układ frontowej alejki
18.	Dębska Wola		Willa murowana na miejscu dworu – obecnie szkoła podstawowa (nie istnieje)	XX w., 1923 r.	przebudowany z zatarciem cech zabytkowych
19.	Dębska Wola		Budynek gospodarczy mur., z dawnego zajazdu	XX w., 1900 r.	nie istnieje
20.	Dębska Wola		Wozownia zajadu mur., przebudowana na młyn z częścią drewnianą	XIX w., przebudowa 1931 r.	nie istnieje
21.	Drochów Dolny		Ogrodzenie dworu, murowane	k. XIX w.	
22.	Lisów		Piec wapienniczy, murowany	XX w., ok. 1900 r	na terenie gminy Chmielnik
23.	Lisów		Park, pozostałości z zespołu dworskiego	XIX w.	
24.	Lisów		Stajnia murowana z założenia dworskiego (ruina)	XIX w.	

25.	Lisów		Brama ze schodami, murowana z zespołu kościoła par. p.w. św. Mikołaja	XX w., 1912 - 1913	
26.	Lisów		Kostnica murowana z zespołu kościoła par. p.w. św. Mikołaja	Poł. XIX w.	
27.	Lisów		Ogrodzenie mur. z bramką i bramą na cmentarz z zespołu kościoła par. p.w. św. Mikołaja	XIX w.	
28.	Morawica		Cmentarz parafialny w granicach ogrodu		współczesny
29.	Morawica		Młyn wodny, mur., dawny magazyn i obecnie hotel	Pocz. XX w., 1905 r.	
30.	Morawica		Układ wodny, jaz upusty i kanał roboczy, murowano-ziemny z zespołu młyna	Pocz. XX w., 1905 r.	
31.	Morawica		Stodoła zajazdu mur. – drew.	XIX w., 1870 r.	nie istnieje
32.	Nida		Kaplica p.w. Nawiedzenia NMP, murowano-drewniana	1 poł. XIX w.	
33.	Obice	Obice nr 56	Dom murowano-drewniany	k. XIX w.	nie istnieje
34.	Obiec		Dwór murowany	2 poł. XIX w.	zachowane relikty
35.	Obice		Ogrodzenie mur., pozostałości z zespołu dworskiego	k. XIX w.	
36.	Obice		Piwnica murowana z zespołu dworskiego	k. XIX w.	
37.	Obice		Stajnia z oborą, mur., z zespołu dworskiego	k. XIX w.	nie użytkowana
38.	Obice		Stodoła murowano-drewniana z zespołu dworskiego	k. XIX w.	nie zlokalizowano
39.	Radomice	Radomice 3	Dom drewniany	k. XIX w.	

W ramach zmiany Ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2010 nr 75 poz.474) wprowadzono podpunkt 3), który umożliwia, w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, uzupełnienie gminnej ewidencji zabytków o propozycje obiektów, istotnych dla zachowania lokalnego krajobrazu kulturowego, a które nie znalazły się w zamieszczonym powyżej wykazie ewidencji wojewódzkiej. W przypadku Gminy Morawica wskazanym będzie umieszczenie w gminnej ewidencji zabytków zachowanych przykładów tradycyjnego budownictwa wiejskiego. Podstawą do przygotowania propozycji obiektów do gminnej ewidencji zabytków jest artykuł Bogumiły Szurowej „Stan zachowania tradycyjnych elementów w układzie przestrzennym wsi gminy Morawica”, zawartego w publikacji „Morawica – szkic do portretu gminy 2003”. Przeprowadzona przy okazji rozpoznawania zasobu zabytkowego gminy wstępna weryfikacja w terenie wymienionych przez autorkę wartościowych obiektów, wykazała, że wiele z nich już nie istnieje lub utraciła swoje walory zabytkowe. Przykładowo obiekty nie istniejące w Brzezinach to domy drewniane nr 4, 24, 27, 72, 75, 105, 141, w Morawicy to domy drewniane nr 55, 70, 66 A. Wśród wskazywanych obiektów posiadających wartości kulturowe znaczące dla gminy, należy wyróżnić pozostałości po zespołach folwarcznych np. w Radomicach, Zaborzu (zachowana piwnica trójkomorowa dawnego folwarku), jak również przykład tradycyjnej zabudowy wiejskiej, z której szczególnie cennym obiektem jest domy drewniany nr 14 z 1900 r., z piecem z kapą w Radomicach. Ciekawa zabudowa tradycyjna, zachowana w dobrym stanie technicznym, występuje szczególnie na terenach wsi Radomice, Brzeziny, Nida, Lisów, Dębska Wola i Obice. Opracowanie szczegółowej listy obiektów proponowanych do gminnej ewidencji zabytków w odniesieniu do tradycyjnej zabudowy wiejskiej, powinno uwzględniać obiekty najlepiej zachowane i reprezentatywne. Ważny jest przy tym udział lokalnych stowarzyszeń, zajmujących się spuścizną kulturową gminy – np. Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Morawickiej, wyrażając w ten sposób społeczną potrzebę utrzymania wartościowych dla lokalnej społeczności obiektów.

5.3. Rejestr zabytków. Zabytki ruchome

Na terenie Gminy Morawica do rejestru zabytków ruchomych (księga B) zostało wpisane jedynie wyposażenie dwóch zabytkowych kościołów, zlokalizowanych w Brzezinach i Lisowie.

Z wyposażenia kościoła parafialnego p.w. Wszystkich Świętych w Brzezinach zachowały się nieliczne elementy, z których 29 pozycji wpisano do rejestru zabytków decyzją z dnia 30 marca 1976 r. pod nr 196 B (dawny nr rejestru 165 B), a wśród nich: ołtarz główny z obrazem Matki Boskiej i dwa ołtarze boczne, pochodzące z 2 poł. XIX w.; obraz św. Jana Kantego, prawdopodobnie pozostałość z poprzedniego XVIII-wiecznego ołtarza; chrzcielnica i dwa feretrony późnobarokowe; trzy tablice nagrobne, wmurowane w ściany: Marcina Grotowskiego z ozdobnym kartuszem z herbem Rawicz (zm. 1610 r.), Franciszka Czaplickiego – właściciela Dębskiej Woli (zm. 1847 r.) oraz Rudolfa Śląskiego (zm. 1851 r.).

Z wyposażenia kościoła parafialnego pw. Św. Mikołaja w Lisowie, 62 obiekty zostały wpisane do rejestru zabytków decyzją z dnia 23 marca 1976 r. pod nr rejestru 197 B (dawny nr rejestru 149 B), a wśród nich: ołtarz główny późnobarokowy z drugiej połowy XVIII w. z obrazem przedstawiającym Ukrzyżowanie i zasuwą z wizerunkiem św. Mikołaja, namalowane przez Rafała Hadziewicza w 1870 r., ambona drewniana w kształcie Łodzi Piotrowej, wykonana w 1922 r., przez Saturnina Grzybowicza z Piotrkowic i organy późnobarokowe z Kon, VIII w. na chórze muzycznym. W kaplicy św. Barbary, ufundowanej w 1656 r. przez Gabriela Krasińskiego jako kaplica grobowa, znajdują się liczne rodowe epitafia oraz alabastrowa figura św. Barbary, w kaplicy św. Józefa w ołtarzu obraz patrona namalowany również przez Rafała Radziewicza i obraz na zasuwie z św. Antonim, namalowany przez F.R. Nowakowskiego w 1900 r., w kaplicy św. Jana Chrzciciela z XVIII w., ołtarz z 1913 r.

Oprócz obiektów wpisanych do rejestru zabytków ruchomych w Ośrodku Garncarstwa w Chałupkach znajduje się także ok. 100 obiektów zabytkowej, tradycyjnej ceramiki stanowiącej depozyt Muzeum w Kielcach.

5.4. Wykaz zabytków ruchomych istotnych dla krajobrazu kulturowego gminy

Oprócz zabytków ruchomych wskazanych w rejestrze zabytków, zasób zabytków ruchomych uzupełniają liczne w krajobrazie gminy kapliczki, krzyże i figury przydrożne odnoszące się do lokalnej tradycji i historii oraz miejsca pamięci.

Na potrzeby opracowania został sporządzony spis ważniejszych kapliczek, krzyży przydrożnych oraz miejsc pamięci:

1. Bieleckie Młyny – kolumna (współczesna) z figurą Jana Nepomucena, usytuowana na terenie posesji prywatnej.
2. Brudzów - figura Jana Nepomucena z XVII/XVIII w. na prostokątnym postumencie, usytuowana przed budynkiem kaplicy z 1979 r., pierwotnie stała po wschodniej stronie stawu.
3. Brudzów – kapliczka murowana zawierająca współczesny obrazek, usytuowana przy głównym skrzyżowaniu dróg.
4. Brzeziny – mogiła żołnierzy Armii Rosyjskiej poległych w 1915 r. zlokalizowana na starym cmentarzu.
5. Chmielowice - kapliczka murowana z figurą św. Rocha, będąca elementem założenia dawnego folwarku, z XVIII/XIX w., usytuowana przy głównej drodze.
6. Chmielowice –krzyż na postumencie z niszą, mieszczącą figurę Matki Boskiej Różańcowej, z datą na tabliczce 1924 r., usytuowana u zbiegu ul. Okrężnej i Spacerowej.
7. Drochów Dolny - krzyż na postumencie, usytuowana w pobliżu założenia dworskiego, u zbiegu ulic Wspólnej i Topolowej.
8. Drochów Dolny - krzyż na postumencie (j.w.), z datą na tabliczce 1903 r., usytuowana u zbiegu ulic Topolowej i Spacerowej.

9. Morawica - krzyż żeliwny na postumencie, usytuowany u zbiegu ulic Wolności z Pińczowską, postument wykonany współcześnie w miejscu oryginalnego, ufundowany w 1871 r. przez Edwarda Oraczewskiego, od frontu napis upamiętniający uwłaszczenie chłopów.
10. Morawica – miejsce pamięci tablica upamiętniająca Żydów zamordowanych przez Niemców w 1942 r., powstała w 1996 r., na murze koło młyna, przy ul. Spacerowej.
11. Morawica – Orla Góra – figura Matki Boskiej na postumencie, od frontu sentencja i data 1869 r., usytuowana na szczycie wzniesienia.
12. Nida – kapliczka murowana z obrazem Matki Boskiej, usytuowana przy głównej drodze, w pobliżu torów kolejowych.
13. Nida – kapliczka murowana z obrazem i figurką Matki Boskiej, usytuowana przy głównej drodze.
14. Obice – krzyż żeliwny na postumencie, usytuowany przy ul. Słonecznej.
15. Radomice - krzyż na obelisku, z datą wyrytą od frontu 1910 r., usytuowany przy zbiegu drogi głównej do drogi do Brudzowa.
16. Radomice – kapliczka murowana z obrazem i figurką Matki Boskiej usytuowana przy zbiegu drogi głównej do drogi do Brudzowa (naprzeciwko obelisku).
17. Radomice - krzyż na obelisku, usytuowany przy drodze pomiędzy wsią Radomice I i Radomice II, u zbiegu dróg do dawnego folwarku.
18. Radomice – cmentarz wojenny poległych w bitwie w styczniu 1945 r., usytuowany w pobliżu dawnego folwarku.
19. Zaborze – drewniany krzyż, usytuowany przy drodze do Lisowa.
20. Zaborze – mogiła trzech powstańców styczniowych 1863 -1864, współczesny krzyż metalowy z kamieniem z tabliczką, usytuowany przy drodze do Lisowa.
21. Zbrza – cmentarz choleryczny, pochówek mieszkańców zmarłych podczas epidemii cholery w 1894 r., usytuowana na skraju lasu.
22. Okolice Lisowa (przy drodze 73) – współczesny obelisk upamiętniający poległych podczas II wojny światowej

5.5. Zabytki archeologiczne

Zabytki i stanowiska archeologiczne stanowią materialne świadectwo obecności na danym terenie człowieka. W przypadku gminy Morawica są to ciekawe przykłady zabytków, chronologicznie sięgających od czasów epoki kamienia po późne średniowiecze i nowożytność.

Ochrona tego dziedzictwa odbywa się w ramach wpisu do rejestru zabytków najcenniejszych zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych (księga C- zabytki archeologiczne), samej ewidencji stanowisk oraz zapisu w dokumentach miejscowego prawa przestrzennego. Na terenie gminy nie występują stanowiska wpisane do rejestru zabytków.

Obecność na danym terenie stanowiska archeologicznego, bez względu na to czy zostało wpisane do rejestru zabytków czy widnieje w wykazie ewidencyjnym,

wymaga, w przypadku inwestycji związanej np. wykonywaniem jakichkolwiek wykopów w ziemi, udziału archeologa prowadzącego nadzór nad pracami ziemnymi a w uzasadnionych przypadkach również przeprowadzenia archeologicznych badań wykopaliskowych. Celem badań wykopaliskowych jest pozyskanie artefaktów - zachowanych w danym miejscu i kontekście przedmiotów, ich fragmentów bądź śladów pozostawionych przez człowieka, które pozwalają specjalście na odczytanie historii związanej z tym przedmiotem i miejscem. Obiekty te po wydobyeniu stają się, w rozumieniu ustawy, zabytkami ruchomymi – trafiają najczęściej do zbiorów muzealnych, wpisane do inwentarza muzealnego a teren uwolniony pod planowaną inwestycję. Obiekty znalezione na terenie gminy są m.in. przechowywane w zbiorach Gabinetu Archeologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego i Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

Teren gminy Morawica został objęty w całości programem ewidencji stanowisk archeologicznych w ramach programu Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Badania powierzchniowe, służące rejestracji występujących w terenie faktów osadniczych oraz weryfikacji informacji archiwalnych i bibliograficznych, przeprowadzono w występujących na terenie gminy sześciu obszarach AZP pomiędzy 1996 a 2004 r. (karty informacyjne ze stanowisk przechowywane są w WUOZ w Kielcach i w KO-BiDZ w Warszawie)

Wykaz stanowisk Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) na obszarze gminy Morawica

Stanowisko, nr w miejscowości /nr na obszarze	Rodzaj stanowiska	Kultura ar- cheologiczna	Chronologia
Obszar AZP 86 – 63, badania prowadzili A. Matoga i A. Przychodni w 1999 r.			
Dyminy, stan. 44/5	śląd osadnictwa	przeworska	prahistoryczny/okres wpływów rzymskich?
Dyminy, stan. 45/6	śląd osadnictwa	przeworska	prahistoryczny/okres wpływów rzymskich?
Obszar AZP 87 – 63, badania prowadzili dr M. Nowak i mgr A. Przychodni w 1998 r.			
Dyminy, Folwark, stan. 1/32	śląd osadnictwa	-	epoka kamienia
	osada	przeworska	okres wpływów rzymskich
	śląd osadnictwa	-	późne średniowiecze
Dyminy, Folwark, stan. 2/33	śląd osadnictwa	-	późne średniowiecze
Dyminy, Folwark, stan. 3/34	śląd osadnictwa	-	późne średniowiecze
Dyminy, Folwark, stan. 4/35	śląd osadnictwa	-	późne średniowiecze
	śląd osadnictwa	-	
Bilcza, stan. 1/39	osada	-	mezolit

	osada	-	neolit, epoka brązu ?)
Bilcza, Podsukowie, stan. 3/40	śląd osadnictwa	-	wczesne średniowiecze (XI – XII w.)
Bilcza, Rogatka, stan. 4/41	śląd osadnictwa	-	Nowożytność (XV – XVII w)
Bilcza, Rogatka, stan. 5/42	śląd osadnictwa	-	późne średniowiecze (?)
Bilcza, Ciołków, stan. 6/43	śląd osadnictwa	-	epoka kamienia
Bilcza, Ciołków, stan. 7/44	śląd osadnictwa	-	prahist.
	śląd osadnictwa	-	nowożytność
Bilcza, Zastawie, stan. 8/45	stanowisko produkcji dymarskiej	przeworska	okres wpływów rzymskich
Bilcza, Zastawie, stan. 9/46	śląd osadnictwa	-	epoka kamienia
	śląd osadnictwa	łużycka	późna faza wczesnej epoki żelaza
Bilcza, Zastawie, stan. 10/47	śląd osadnictwa	-	epoka kamienia
Kuby Młyny, stan. 1/48	śląd osadnictwa	-	epoka kamienia
Obszar AZP 88 – 62 , badania prowadzili A. Matoga i A Przychodni w 2004 r.			
Dębska Wola, stan. 1/5	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze (VIII – X w)
	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Dębska Wola, stan. 2/6	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Dębska Wola, stan. 3/7	punkt osadniczy		pradzieje
Dębska Wola, stan. 4/8	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze
Dębska Wola, stan. 5/9	punkt osadniczy	łużycka	późna faza wczesnej epoki żelaza
Dębska Wola, stan. 6/4	kopiec ziemny		pradzieje
Morawica, stan 7/5	punkt osadniczy	łużycka	późna faza kultury łużyckiej
Morawica, stan 8/6	punkt osadniczy		późna faza kultury łużyckiej
Brzeziny, stan 9/7	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Brzeziny, stan10/8	punkt osadniczy		pradzieje
Brzeziny, stan 11/9	punkt osadniczy		pradzieje
Brzeziny, stan12/2	znalezisko luźne		pradzieje
Brzeziny, stan13/3	cmentarzysko płaskie całopalne	pomorska	starszy okres przedrzymski
Brzeziny, stan14/4	znalezisko luźne		okres wpływów rzymskich
Zbrza-Chelstów Wojda, stan. 15/2	punkt osadniczy		pradzieje
	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze (X – XI w)
	punkt osadniczy		późne średniowiecze (XV w.)
Zbrza-Chelstów Wojda, stan. 16/3	punkt osadniczy		pradzieje
Zbrza-Chelstów Wojda, stan. 17/4	punkt osadniczy		epoka kamienia

Nida, stan. 18/19	osada otwarta		późna faza wczesnej epoki żelaza
	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)		okres wpływów rzymskich
	osada otwarta		wczesne średniowiecze (XII – XIII w)
	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Nida, stan. 19/20	punkt osadniczy	świdarska	paleolit schyłkowy
Nida, stan. 20/25	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)		okres wpływów rzymskich
Nida – Borki, stan. 21/27	punkt osadniczy		pradzieje
Nida – Borki, stan. 22/7	punkt osadniczy	łużycka	wczesna epoka żelaza?
Nida – Borki, stan. 23/8	punkt osadniczy		pradzieje (neolit?)
Nida – Borki, stan. 24/9	punkt osadniczy		okres wpływów rzymskich
Nida – Chudew, stan 25/10	punkt osadniczy		epoka kamienia
	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze (IX – XI w)
Nida – Borki, stan. 26/11	punkt osadniczy		pradzieje
Zbrza- Chałupki Zbrzańskiej, stan. 27/5	punkt osadniczy	łużycka	wczesna epoka żelaza?
Zbrza- Chałupki Zbrzańskiej, stan. 28/6	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska?	okres wpływów rzymskich?
Zbrza- Chałupki Zbrzańskiej, stan. 29/7	punkt osadniczy		pradzieje
	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze (IX – XI w)
Zbrza- Chałupki Zbrzańskiej, stan. 30/8	punkt osadniczy		pradzieje
Zbrza- Chałupki Zbrzańskiej, stan. 31/9	punkt osadniczy		pradzieje
	miejsce produkcji (kowskie)	przeworska	okres wpływów rzymskich
Zbrza- Chałupki Zbrzańskiej, stan. 32/10	osada otwarta	łużycka	V okres epoki brązu-wczesna epoka żelaza
	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze (VIII–IX w faza plemienna)
Nida – Chudew, stan 33/12	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)		okres wpływów rzymskich
	osada otwarta		pradzieje (w tym ok. wpływów rzymskich)
	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Nida, stan. 34/13	punkt osadniczy		pradzieje
Nida, stan. 35/14	punkt osadniczy		epoka kamienia
	osada otwarta	łużycka?	pradzieje (wczesna epoka żelaza?)
	osada otwarta		późne średniowiecze
Zbrza- Chałupki Zbrzańskiej, stan. 36/11	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
Nida, stan. 37/15	osada otwarta	łużycka	wczesna epoka żelaza?

	osada otwarta		wczesne i późne średniowiecze (XII – XV w.)
Zbrza- Chałupki Zbrzańskiej, stan. 38/12	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Nida, stan. 39/16	punkt osadniczy	łużycka?	pradzieje (wczesna epoka żelaza?)
Nida, stan. 40/17 konc. wsch.A	punkt osadniczy	przeworska	okres wpływów rzymskich
	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	punkt osadniczy		pradzieje (wczesna epoka żelaza?)
	osada otwarta		późne średniowiecze
	osada otwarta		nowożytność
Nida, stan. 40/17 konc. zach.B	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	punkt osadniczy		pradzieje (średniowiecze?)
	osada otwarta		nowożytność
Nida, stan. 40/17 konc. pd-zach.C	osada otwarta	łużycka	wczesna epoka żelaza?
	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	osada otwarta		późne średniowiecze (XIII – XV w.)
	osada otwarta		nowożytność
Nida, stan. 40/17 konc. pd. D	osada otwarta	łużycka	wczesna epoka żelaza?
	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	osada otwarta		późne średniowiecze
	osada otwarta		nowożytność
Nida, stan. 41/18	osada otwarta	łużycka	V okres epoki brązu-wczesna epoka żelaza
Ostrów-Golęciny, stan. 42/3	osada otwarta	łużycka	wczesna epoka żelaza?
Zbrza- Chałupki Zbrzańskiej, stan. 43/13	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
Ostrów-Golęciny, stan. 44/4	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
Zbrza- Chałupki Zbrzańskiej, stan. 45/14	osada otwarta		wczesne średniowiecze (XI – XII w)
	grodzisko? (wał, fosa?)		wczesne średniowiecze?
Zbrza- Chałupki Zbrzańskiej, stan. 46/15	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze (XII – XIII w)
Zbrza, stan 47/16	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	punkt osadniczy		pradzieje
Nida, stan 48/21	punkt osadniczy		epoka kamienia
	miejsce prod. (śląd	przeworska	okres wpływów rzymskich

	prod. dymarskiej)		skich
	osada otwarta		pradzieje
	osada otwarta		wczesne średniowiecze (XII – XIII w)
	osada otwarta		późne średniowiecze
Nida, stan 49/22	punkt osadniczy		późne średniowiecze
	osada otwarta		nowożytność (XVI-XVII/XVIII w.)
Nida, stan 50/23	punkt osadniczy		pradzieje
	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Ostrów-Golęciny, stan. 51/5	karczma		nowożytność (XIX w.)
Ostrów-Golęciny, stan. 52/6	punkt osadniczy		pradzieje
Nida, stan 53/24	punkt osadniczy	łużycka	wczesna epoka żelaza
Nida, stan 54/4 (badanie dawne)	osada otwarta		pradzieje (neolit?)
Nida, stan 54/4 z cał. Stan (poza koncentracje)	osada otwarta	łużycka	wczesna epoka żelaza
	punkt osadniczy	przeworska	młodszy okres przedrzymski?
	punkt osadniczy	przeworska	wczesny okres rzymski
	punkt osadniczy	przeworska	młodszy okres rzymski
	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	osada otwarta		pradzieje
	osada otwarta		późne średniowiecze (XIII – XV w.)
	osada otwarta		nowożytność
Nida, stan 54/4, kon. wsch. A	osada otwarta	łużycka	wczesna epoka żelaza
	punkt osadniczy	przeworska	młodszy okres rzymski
	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Nida, stan 54/4, kon. zach. B	punkt osadniczy		epoka kamienia
	osada otwarta	łużycka	późna faza kultury łużyckiej
	osada otwarta		pradzieje
	osada otwarta		nowożytność (XVII-XVIII w.)
Nida, stan 54/4, pd- zach. C	punkt osadniczy		epoka kamienia
	osada otwarta	łużycka	późna faza kultury łużyckiej
	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Nida, stan 54/4, (obiekty)	osada otwarta	łużycka	późna faza kultury łużyckiej
	osada otwarta	łużycka?	pradzieje (wczesna epoka żelaza?)
Nida, stan 55/26	punkt osadniczy		pradzieje
Ostrów-Golęciny, stan. 56/7	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska?	okres wpływów rzymskich?

	punkt osadniczy		pradzieje
Nida, stan 57/1 (badanie dawne)	osada otwarta	trzcieniecka	II okres epoki brązu
	cmentarzysko płaskie całopalne	łużycka	V okres epoki brązu- wczesna epoka żelaza
	cmentarzysko płaskie całopalne	przeworska	starszy okres przedrzymski
	osada otwarta	przeworska	młodszy okres przedrzymski- okres wpływów rzymskich
	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze
Nida, stan 57/1 z cał. Stan (poza koncentracje)	punkt osadniczy	pucharów lejkowatych?	neolit
	cmentarzysko?	łużycka	V okres epoki brązu- późna faza wczesnej epoki żelaza
	miejsce prod. (ślady prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
Nida, stan 57/1, pn-wsch. A	cmentarzysko?	łużycka	V okres epoki brązu- późna faza wczesnej epoki żelaza
Ostrów-Golęciny, stan. 58/8	punkt osadniczy		epoka kamienia
Nida, stan 59/8	osada otwarta	łużycka	późna faza wczesnej epoki żelaza?
	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Nida-Łaziska, stan. 60/29	punkt osadniczy		
Nida-Łaziska, stan. 61/30	punkt osadniczy		mezolit
Nida-Łaziska, stan. 62/31	punkt osadniczy		
	osada otwarta	łużycka	późna faza wczesnej epoki żelaza
	miejsce prod. (ślady prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	osada otwarta		nowożytność (XVI-XVIII w.)
Ostrów, stan. 63/9	punkt osadniczy		późne średniowiecze (XIII – XV w.)
Nida-Łaziska, stan. 64/32	osada otwarta	przeworska	okres wpływów rzymskich
	miejsce prod. (ślady prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	osada otwarta?		pradzieje
Nida-Łaziska, stan. 65/33	punkt osadniczy		pradzieje
Nida-Łaziska, stan. 66/34	punkt osadniczy	przeworska	okres wpływów rzymskich
	punkt osadniczy		pradzieje
Nida-Łaziska, stan. 67/5	grodzisko? (gródek stożkowy?)		późne średniowiecze?
Nida-Łaziska, stan. 68/6	miejsce prod. (ślady prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
Nida-Łaziska, stan. 69/35	punkt osadniczy		epoka kamienia (neolit?)

	osada otwarta	łużycka	późna faza wczesnej epoki żelaza
Nida-Łaziska, stan. 70/36	osada otwarta	łużycka	późna faza wczesnej epoki żelaza
Nida-Lazurowizna, stan 71/37	punkt osadniczy		
Nida-Lazurowizna, stan 72/38	punkt osadniczy	łużycka	wczesna epoka żelaza
Nida-Lazurowizna, stan 73/39	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
Nida, stan. 74/2	osada otwarta?	pucharów lejgowatych	neolit
Nida, stan. 75/3	osada otwarta?		neolit (w tym epoka kamienia)
Ostrów-Gaj, stan. 76/10	punkt osadniczy		pradzieje
Ostrów, stan 77/11	punkt osadniczy		pradzieje
Ostrów, stan 78/12	punkt osadniczy	łużycka?	pradzieje (wczesna epoka żelaza?)
Ostrów, stan. 79/13	punkt osadniczy		pradzieje
Ostrów, stan 80/14	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	osada otwarta		pradzieje
	osada otwarta		pradzieje
	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze (XI – XIII w)
	osada otwarta		późne średniowiecze
Ostrów, stan 81/15	punkt osadniczy		epoka kamienia
	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	osada otwarta	przeworska	pradzieje (okres wpływów rzymskich?)
	osada otwarta		wczesne średniowiecze (XII – XIV w)
	osada otwarta		nowożytność (XVII-XIX w.)
Ostrów, stan. 82/16	cmentarzysko płaskie całopalne	przeworska	okres wpływów rzymskich
	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze (X – XIII w)
	punkt osadniczy		późne średniowiecze
	punkt osadniczy		nowożytność
Ostrów, stan. 83/17	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
	punkt osadniczy		pradzieje
	punkt osadniczy		wczesne średniowiecze (XI – XIII w)
	punkt osadniczy		późne średniowiecze (XIII – XV w.)
	dwór		nowożytność (XVI-XVIII w.)
Ostrów, stan. 84/2	punkt osadniczy		pradzieje
Ostrów, stan. 85/18	punkt osadniczy		pradzieje

	osada otwarta		wczesne średniowiecze/ późne średniowiecze (XII – XIV w)
Ostrów, stan. 86/19	punkt osadniczy	przeworska	okres wpływów rzymskich
Ostrów, stan. 87/20	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Ostrów, stan. 88/21	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Ostrów, stan. 89/22	punkt osadniczy		mezolit?
Ostrów-Wymysłów, stan. 90/23	punkt osadniczy		pradzieje
Ostrów-Wymysłów, stan. 91/24	punkt osadniczy	łużycka	późna faza wczesnej epoki żelaza
Ostrów-Wymysłów, stan. 92/25	punkt osadniczy	przeworska?	pradzieje (okres wpływów rzymskich?)
Ostrów-Wymysłów, stan. 93/26	punkt osadniczy	przeworska	młodszy okres przedrzymski
	osada otwarta	przeworska	okres wpływów rzymskich
Ostrów-Wymysłów, stan. 94/27	punkt osadniczy		pradzieje
Ostrów-Wymysłów, stan. 95/28	punkt osadniczy		pradzieje
Łukowa-Kamionka, stan. 96/2	punkt osadniczy	łużycka?	pradzieje
Łukowa-Popławy, stan. 97/3	punkt osadniczy		późne średniowiecze
Łukowa-Popławy, stan. 99/4	osada otwarta	pucharów lejkowatych	neolit
	miejsce prod. (śląd prod. dymarskiej)	przeworska	okres wpływów rzymskich
Łukowa, stan. 99/5	punkt osadniczy		
Łukowa, stan. 100/6	punkt osadniczy	przeworska	okres wpływów rzymskich
Kawczyn, stan. 101/1	punkt osadniczy	łużycka?	pradzieje
Zbrza, stan. 102/1	znalezisko luźne (miejsce prod.)		późne średniowiecze-nowożytność
Obszar AZP 88 – 63, badania prowadził A. Przychodni i T. Witczak w 1996r.			
Bieleckie Młyny, stan. 1/1	śląd osadnictwa	łużycka	(?)
Bieleckie Młyny, stan. 2/2	grodzisko	prapolska	wczesne średniowiecze
Bieleckie Młyny, stan. 3/3	śląd osadnictwa	-	epoka kamienia
	osada, cmentarzysko	łużycka	-
Łabędziów, Dwór, stan. 1/4	osada	łużycka	-
	cmentarzysko	-	-
Morawica, „Orla Góra”, stan. 1/5	osada	-	epoka kamienia
	cmentarzysko	-	prahist.
Morawica, stan. 2/6	cmentarzysko	-	prahist.
Morawica, stan. 3/7	cmentarzysko	-	prahist.
Wola Morawicka, stan. 1/8	śląd osad., cmentarzysko	-	prahist.

Wola Morawicka, Przedmłynie, stan. 2/9	śląd osadnictwa	-	neolit
Młynek, stan 1/10	śląd osadnictwa	-	epoka kamienia
Brudzów Duży, stan. 1/11	śląd osadnictwa	łużycka	epoka brązu
Brudzów Duży, stan. 2/12	śląd osadnictwa	-	epoka kamienia
Radomice, Kaczeńce, stan. 1/13	osada	-	wczesne średniowiecze
Obszar AZP 89 – 62, badania prowadzili A. Matoga i A. Przychodni w 2001 - 2002 r.			
Drochów Górny, stan. 1/1	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Drochów Górny, stan 2/2	osada		okres wpływów rzymskich (młodszy i późny okres rzymski)
	osada		prahist. w tym okres wpływów rzymskich
	cmentarzysko		prahist.
Obice, stan 2/3	śląd osadnictwa		prahist. –wczesna epoka żelaza?
Obice, stan 1/4	śląd osadnictwa	pucharów lejkowatych	eneolit
Debska Wola, stan 1/5	śląd osadnictwa	pucharów lejkowatych	eneolit
	osada		prahist.
Obice, stan 3/6	osada		prahist.
	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze (VIII– X w)
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze (XIII-XV w)
	śląd osadnictwa		nowożytność
Obice, stan 4/7	osada		prahist.
	osada		średniowiecze (XII-XIV w)
Obice, stan 5/8	śląd osadnictwa		młodszy okres przedrzymski -okres wpływów rzymskich
	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze (XII – XIII w)
Chałupki - Obice, stan 1/9	stan. prod. (śląd prod. dymarskiej)		okres wpływów rzymskich
Drochów Dolny, stan 1/12	śląd osadnictwa		neolit
Chmielowice, stan 1/23	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze (X – XIII w)
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
	śląd osadnictwa		nowożytność
Chmielowice, stan 2/25	obozowisko-pracownia		mezolit
	śląd osadnictwa		wczesna epoka brązu
Chmielowice, stan 3/26	stan. prod. (śląd prod. dymarskiej)		okres wpływów rzymskich
	śląd osadnictwa		prahist.

	osada		wczesne średniowiecze (VIII– X w)
Chmielowice, stan 4/27	śląd osadnictwa		epoka kamienia
	śląd prod. dymarskiej		okres wpływów rzymskich
	śląd osadnictwa		prahist.
	osada		wczesne średniowiecze (VIII– X w)
	osada		wczesne średniowiecze (X– XIII w)
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Chmielowice , stan 5/28	śląd osadnictwa		epoka kamienia
	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze (XII– XIII w)
Chmielowice, stan 6/29	osada		późne średniowiecze (XIII-XIV w)
	śląd osadnictwa		nowożytność
Debska Wola , stan 2/30	śląd osadnictwa		epoka kamienia
	śląd osadnictwa	łużycka	wczesna epoka żelaza
	śląd prod. dymarskiej		okres wpływów rzymskich
Obszar AZP 89 – 63, badania prowadzili A. Matoga i A Przychodni w 2001 r.			
Brudzów Mały, stan. 1/50	śląd osadnictwa		epoka kamienia
Brudzów Mały, stan. 2/51	śląd osadnictwa		neolit/eneolit
	osada		okres wpływów rzymsk.
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Brudzów-Załawie, stan.1/47	śląd osadnictwa		prahist.
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Brudzów-Załawie, stan.2/48	śląd osadnictwa		wczesne średniowie
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Brudzów-Załawie, stan.3/49	śląd osadnictwa		nowożytność
Brudzów-Załawie, stan.4/52	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Brudzów-Załawie, stan.5/53	śląd osadnictwa		epoka kamienia – wczesna epoka brązu?
Brudzów-Załawie, stan.6/54	osada		późne średniowiecze
Brudzów-Załawie, stan.7/55	śląd osadnictwa	pucharów lejkowatych	eneolit
Brudzów-Załawie, stan.8/56	śląd osadnictwa		epoka kamienia
	śląd osadnictwa		prahist.
Brudzów-Załawie, stan.9/57	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Brudzów-Załawie, stan.10/58	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Brudzów-Załawie, stan.11/59	śląd osadnictwa		prahist.
Chałupki, stan.4/60	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Chałupki, stan.5/61	śląd osadnictwa		okres wpływów rzymskich

			skich
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Chałupki, stan.1/64	śląd osadnictwa		okres wpływów rzymskich?
Chałupki, stan. 2/65	śląd prod. dymarskiej		okres wpływów rzymskich?
Chałupki, stan. 3/66	śląd osadnictwa		prahist.
Lisów, stan. 1/4	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Lisów, stan. 2/5	osada		prahist. (okres wpływów rzymskich?)
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Obice-Pastwisko, stan. 1/62	śląd osadnictwa		epoka kamienia
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
	śląd osadnictwa		okres wpływów rzymskich
Obice-Pastwisko, stan. 2/63	śląd osadnictwa		prahist.
	śląd osadnictwa		epoka kamienia
Zaborze, stan. 2/6	śląd osadnictwa		prahist.
Zaborze, stan. 3/7	śląd osadnictwa		okres wpływów rzymskich
Zaborze, stan. 4/8	śląd osadnictwa	przeworska	neolit
Zaborze, stan. 5/9	śląd osadnictwa		epoka kamienia
Zaborze, stan. 6/10	śląd osadnictwa		prahist.
Zaborze, stan. 7/11	śląd osadnictwa		okres wpływów rzymskich
Zaborze, stan. 8/12	śląd osadnictwa	przeworska	okres wpływów rzymskich
Zaborze, stan. 9/13	śląd osadnictwa	przeworska	okres wpływów rzymskich
Zaborze, stan. 10/14	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze(IX-XIw)
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Zaborze, stan. 11/15	śląd osadnictwa		prahist.
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Zaborze, stan. 12/16	śląd osadnictwa		prahist.
Zaborze, stan.13/17	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Zaborze, stan. 14/18	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Zaborze, stan. 15/19	śląd osadnictwa		prahist.
Zaborze, stan. 16/20	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze(XII-XIII w)
Zaborze, stan. 17/21	śląd osadnictwa		nowożytność
Zaborze, stan. 18/22	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
Zaborze, stan. 19/23	śląd osadnictwa		prahist.
Zaborze, stan. 1/41	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze
Zaborze, stan. 20/42	śląd osadnictwa	trzcieniecka?	środkowy odc. Epoki brązu
	śląd osadnictwa	przeworska	okres wpływów rzymskich
Zaborze, stan. 21/43	śląd osadnictwa		prahist.
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Zaborze, stan. 22/44	śląd osadnictwa		prahist.
Zaborze, stan. 23/45	śląd osadnictwa		epoka kamienia

	osada		okres wpływów rzymskich
	śląd osadnictwa		późne średniowiecze
Zaborze, stan. 24/46	śląd osadnictwa		wczesne średniowiecze (IX-XI w)

5.6. System ochrony krajobrazu kulturowego w dokumentach prawa miejscowego

Obowiązującym dokumentem prawa miejscowego jest - *Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego* (Uchwała Rady Gminy Morawica NR VII/38/06 z dnia 13 lipca 2006 roku). Wprowadza on następujące strefy ochrony konserwatorskiej:

KR – strefa ochrony konserwatorskiej
 KZ – strefa częściowej ochrony konserwatorskiej
 KA – strefa archeologicznej ochrony konserwatorskiej

W strefie KR ujęte zostały obszary wpisane do rejestru zabytków i ustanowione oprócz przepisów odrębnych następujące ustalenia:

- nakaz dostosowania nowej zabudowy do historycznej kompozycji przestrzennej w zakresie jej lokalizacji, skali i bryły oraz nawiązania form współczesnych do lokalnej tradycji architektonicznej;
- dopuszcza się adaptację obiektów zabytkowych dla nowych celów pod warunkiem zachowania formy;
- nakaz ochrony obiektów małej architektury związanych z kompozycją zespołów i obiektów zabytkowych (ogrodzenia, słupki graniczne, kapliczki ok.);
- nakaz nawiązania przy przebudowie układów komunikacyjnych do historycznego rozplanowania ulic i placów, ich przekrojów i szerokości, nawierzchni, historycznych linii zabudowy;
- nakaz utrzymania w niezmienionym kształcie cieków wodnych, stawów;
- nakaz nawiązania przy zagospodarowywaniu działek budowlanych do dawnych podziałów własnościowych;
- nakaz ochrony i rewitalizacji istniejącej zieleni zabytkowej, w tym: utrzymanie, rewitalizacja i rekonstrukcja układu kompozycyjnego;
- zakaz niszczenia, elementów naturalnych w tym rzeźby terenu, sieci wodnej, zieleni śródpolnej;
- zakaz wprowadzania nowych dominant architektonicznych;

W strefie KZ, częściowej ochrony konserwatorskiej występują obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków w miejscowościach **Bieleckie Młyny, Brudów, Brzeziny, Chałupki, Chmielowice, Dębska Wola, Lisów, Nida, Obice, Radomice**. Obowiązujące ustalenia dla tych obiektów są analogiczne jak dla strefy KR. Wydzielono również strefy ochrony dla tradycyjnych układów przestrzennych wsi w miejscowościach **Brudów, Zaborze, Obice, Lisów, Drochów Dolny, Chmielowice, Kawczyn, Chałupki** (dla ochrony centrum tradycyjnego garncarstwa). Dla tych stref wyznaczono następujące zapisy:

- rzut budynków prostokątny, wydłużony boki prostokąta obrysu rzutu budynku w proporcjach od 1:2, do 1:4 nawiązujących do istniejących obiektów drewnianych i kamiennie-drewnianych
- budynki parterowe z użytkowym poddaszem
- dachy dwuspadowe, symetryczne, z kalenicą równoległą do dłuższego boku budynku
- naturalne materiały wykończeniowe nawiązujące do lokalnej tradycji t.j. kamienne podmurówki i słupy w stodołach, szalowane drewnem ściany
- układ budynków na działce nawiązujący do tradycyjnego zagospodarowania – budynek mieszkalny od frontu, przy ulicy usytuowany szczytowo lub kalenicowo w zależności od tradycji lokalnej, budynki gospodarcze w głębi działki

Dla stref archeologicznej ochrony konserwatorskiej przyjęto graficzne oznaczenia na podstawie wykazu stanowisk Archeologicznego Zdjęcia Polski przyjmując dla nich następujące ustalenia:

- podejmowanie działań zmierzających do zmiany dotychczasowego zagospodarowania w granicach stanowiska archeologicznego wymaga zapewnienia nadzoru archeologicznego
- przy wydawaniu decyzji o pozwoleniu na budowę wymagane jest podanie informacji o obecności stanowiska archeologicznego
- nakaz uzgodnienia z organem właściwym w sprawach ochrony zabytków działań polegających na prowadzeniu robót budowlanych w tym robót ziemnych, prac melioracyjnych itp.

Zawarte w planie niektóre ustalenia (granice obszarów i formy ochrony, obiekty gminnej ewidencji zabytków) zawierają nieścisłości i wymagają korekt. Aneks 1 będący spisem obiektów w ewidencji zabytków zawiera obiekty źle sklasyfikowane i nie odpowiada częściowo stanowi faktycznemu (w porównaniu z wojewódzką ewidencją zabytków). Istnieją braki we właściwym oznaczeniu (np. kościół w Lisowie) oraz różnice między częścią tekstową planu, a załącznikiem graficznym. W chwili powstawania programu opieki nad zabytkami gmina jest w trakcie zmian zapisów w planie, które wymagają również aktualizacji ustaleń wynikających z programu opieki nad zabytkami (weryfikacja obszarów ochrony konserwatorskiej, opracowanie gminnej ewidencji zabytków).

6. Ocena szans i zagrożeń dla środowiska kulturowego gminy Morawica

Biorąc pod uwagę specyfikę gminy wskazać można następujące szanse i zagrożenia, wpływające na dziedzictwo kulturowe gminy:

Zagrożenia:

- zagrożenie dla dziedzictwa archeologicznego przez eksploatację surowców skalnych oraz inwestycje infrastrukturalne i przemysłowe związane z pracami ziemnymi,
- dewaloryzacja krajobrazu kulturowego, szczególnie tradycyjne osadnictwo wiejskie przez niekontrolowany proces wprowadzania nowej zabudowy lub wymianę starej na nową o obcych formach, odkształcanie historycznych układów ruralistycznych,
- ograniczona możliwość adaptacji wiejskiej zabudowy regionalnej i wysokie koszty remontów niewspółmierne do możliwości właścicieli prowadzące do ruiny i rozbiórki tych obiektów,
- niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony i rewitalizacji zabytków,
- kryzys finansów publicznych.

Szanse:

- współfinansowanie ze środków gminy prac przy obiektach sakralnych,
- uwzględnienie ochrony dziedzictwa kulturowego w planowaniu przestrzennym,
- scalanie w obrębie własności gminy obiektu zabytkowego i program jego rewaloryzacji (park podworski w Morawicy),
- działania ochronno-rewaloryzacyjne dostosowane do lokalnej specyfiki
- archeologiczne badania na terenach realizowanych lub przewidzianych do inwestycji,
- wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę mieszkaniową na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk,
- wspieranie projektów związanych z opieką nad zabytkami i zagospodarowaniem obiektów zabytkowych,
- wzrost świadomości społecznej co do znaczenia i wartości obiektów kulturowych dla rozwoju, promocji oraz integracji regionalnej.

7. Założenia programowe gminnego programu opieki nad zabytkami

7.1. Główne cele polityki gminnej związane z ochroną zabytków

- Uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju gminy.
- Planowe i konsekwentne realizowanie zadań samorządowych w zakresie ochrony zabytków.
- Racjonalne wykorzystanie gminnych funduszy na prace ratownicze, konserwatorskie i dokumentację.
- Powiązanie zadań służących ochronie wartości kulturowych ze strategią rozwoju gospodarczego oraz polityką przestrzenną gminy.

- Integracja ochrony dziedzictwa kulturowego (wszystkich kategorii zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych), przyrodniczego i krajobrazu w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.
- Wspieranie projektów związanych z opieką nad zabytkami i zagospodarowaniem obiektów zabytkowych.
- Powstrzymanie degradacji zagrożonych obiektów zabytkowych i obszarów oraz podjęcie działań w celu poprawy stanu ich zachowania.
- Wykreowanie wizerunku gminy i tożsamości mieszkańców, wspieranie aktywności lokalnej mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego.

7.2. Program działań związanych z ochroną zabytków leżących na terenie gminy

7.2.1. Działania w zakresie planowania przestrzennego oraz gospodarcze nieruchomościami

- Opracowanie gminnej ewidencji zabytków zgodnie z wymogami Ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami – założenia opisane w rozdziale 5.2. Przygotowanie w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Kielcach pełnej listy gminnej ewidencji zabytków, obejmującej obiekty wpisane do rejestru zabytków, aktualizację ewidencji wojewódzkiej oraz propozycje obiektów istotnych dla zachowania lokalnego krajobrazu kulturowego.
- Aktualizacja ewidencji wojewódzkiej polega na wykreśleniu z ewidencji obiektów nieistniejących - np. Brudzów dom nr 76, Brudzów młyn wodny, Dębska Wola dom nr 48, Dębska Wola – budynek gospodarczy, Morawica – stodoła z zajazdu, Obice dom nr 56; obiektów zlokalizowanych na terenie poza granicami gminy np. wapiennik wpisany w Lisowie, w rzeczywistości znajduje się na terenie gminy Chmielnik; oraz gruntownie przebudowanych lub o wątpliwej wartości, wpisanych pomyłkowo np. Morawica - cmentarz parafialny (współczesny).
- Aktualizacja i weryfikacja zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego w przepisach prawa miejscowego - miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy i studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.
- Zwrócenie się do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z propozycją wpisania do rejestru zabytków z urzędu obiektów z terenu gminy, zasługujących na objęcie ochroną prawną:
 - Wpis do rejestru zabytków nieruchomych drewnianej kaplicy p.w. Nawiedzenia NMP w Nidzie, wzniesionej z inicjatywy mieszkańców i posiadającej obok walorów materialnych istotne znaczenie jako świadectwo przemian przestrzennych układu wsi wraz z jej relokacją.

- Uzupełnienie wpisu do rejestru zabytków kościoła w Lisowie jako zespół kościoła parafialnego w miejscowości Lisów, składający się z budynków kościoła, kostnicy, terenu cmentarza przykościelnego wraz z murem ogrodzeniowym z bramą i bramką na cmentarz oraz bramą ze schodami.
- Uzupełnienie wpisu do rejestru zabytków zespołu kościoła parafialnego w miejscowości Brzeziny o ogrodzenie murem z układem schodów.
- Utrzymanie ustaleń dla stref ochrony konserwatorskiej KR, KZ oraz KA zawartych w obowiązującym planie zagospodarowania przestrzennego w nowym opracowaniu planistycznym.
- Wśród obiektów wpisanych do rejestru zabytków tylko jeden – park krajobrazowy, należący do dawnego zespołu dworskiego w Morawicy, nr rejestru A. 435 (poprzedni nr rejestru 636, decyzja z dnia 17.12.1957 r.) jest własnością samorządu gminy. Zatem na władzach samorządowych spoczywa obowiązek dbania o ich stan, ponoszenia nakładów na prace rewaloryzacyjne i konserwatorskie. W związku z planowanymi na terenie parku inwestycjami, związanymi z budową Centrum Samorządowego, w tym adaptacją historycznego budynku dawnej oficyny, nazwanej również „nowym dworem” oraz budową nowego obiektu wraz z realizacją otoczenia - projekt zagospodarowania części zachodniej parku realizowany w oparciu o błędny wyrys strefy ochrony konserwatorskiej i zakres ochrony w załączniku graficznym do mpzp z 13.07.2006 r., należy podjąć działania zmierzające do prawidłowego uregulowania sytuacji formalno-prawnej przedsięwzięcia z niezbędną korektą załącznika mpzp, w tym:
 - wyjaśnienie treści decyzji wpisującej do rejestru zabytków park podworski- określenie granic zabytkowego parku z wydaniem załącznika mapowego poprzez wystąpienie z wnioskiem do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach;
 - wykonanie dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zieleni parkowej oraz możliwości jej adaptacji;
 - opracowanie programu rewaloryzacji parku, uwzględniającego wyeksponowanie jego wartości (określenie sposobu użytkowania), w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Kielcach;
 - opracowanie projektu rewaloryzacji parku z wkomponowaniem nowej zabudowy Centrum Samorządowego i rewaloryzacji historycznego budynku w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Kielcach;
- Wspieranie prac konserwatorskich dla obiektów sakralnych wpisanych do rejestru zabytków.
- Wspieranie właścicieli obiektów zabytkowych przy działaniach związanych z właściwym utrzymaniem i użytkowaniem
- Merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków

- Podejmowanie inicjatyw zmierzających do pozyskania środków zewnętrznych na działania rewitalizacyjne i ochronne.
- Finansowanie wybranych prac badawczych i dokumentacyjnych w zagrożonych obiektach zabytkowych.

7.2.2. Działania informacyjne, popularyzacyjne i edukacyjne związane z ochroną zabytków gminy i walorów krajobrazu kulturowego

- Wspieranie przez gminę rozwoju Ośrodka Tradycji Garncarstwa w Chałupkach oraz poszerzenie jego terenu dla organizacji warsztatów całorocznych. Ośrodek jest jednym z istotniejszych placówek związanych z lokalną tradycją kulturową mieszkańców i promują gminy. Ze względu na jego rolę można rozważyć utworzenie w Chałupkach parku kulturowego (podstawowe informacje o parku kulturowym zob. Aneks 2.Park kulturowy).
- Promowanie pozytywnych wzorów gospodarowania w obiektach zabytkowych lub w obiektach zlokalizowanych w strefach ochrony konserwatorskiej szczególnie obiektów tradycyjnego budownictwa regionalnego. Celem jest uświadomienie wartości środowiska kulturowego wśród rodowitych mieszkańców oraz ludności napływowej gminy.
- Wprowadzenie problematyki ochrony krajobrazu kulturowego do programów edukacji społecznej.
- Wspieranie wydawnictw obejmujących zagadnienia związane z historią gminy oraz ochroną dóbr kultury oraz środowisko kulturowe gminy.
- Dofinansowanie szkolnych konkursów wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy.
- Zachęty dla szkół do zwracania szczególnej uwagi na znaleziska archeologiczne przez uczniów.
- Udostępnienie i zaktualizowanej gminnej ewidencji zabytków na oficjalnej stronie internetowej Urzędu Gminy.
- Wprowadzenie tablic informacyjnych przy obiektach zabytkowych w sposób niekolidujący z ich charakterem.
- Oznakowanie historycznego szlaku Piłsudskiego – przebiega przez teren gminy (oznaczony w Programie opieki woj. Świętokrzyskiego)
- Uczestnictwo Urzędu Gminy oraz właścicieli Zabytków z terenu gminy w obchodach Europejskich Dni Dziedzictwa (www.edd.pl) i innych programach np. Otwarte Zagrody – program kierowany do obszarów wiejskich (www.otwartezagrody.pl).
- Wspieranie wydawnictw obejmujących zagadnienia związane z historią gminy oraz ochroną dóbr kultury.

Powyższe propozycje nie wyczerpują zakresu działań edukacyjno-informacyjnych związanych z ochroną zabytków i krajobrazu kulturowego na terenie

gminy. Uwzględnić należy przede wszystkim propozycje wynikające z funkcjonujących na terenie gminy organizacji społecznych oraz towarzystw nakierowanych na popularyzację i działalność związaną z dziedzictwem kulturowym gminy.

8. Aneks 1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Struktura ustawodawca

- **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej**

Rozdział I,

Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą równoważonego rozwoju.

Art. 6. ust. 1 Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Rozdział II

Art. 86. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

Ochrona dziedzictwa kulturowego jest zatem jedną z najważniejszych powinności Państwa, a poprzez przepisy niższego rzędu, winna być realizowana przez jednostki prawne i nieposiadające osobowości prawnej oraz przez wszystkich obywateli Rzeczypospolitej Polskiej.

- **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2009 r. Nr 162, poz. 1568, tekst ujednolicony)**

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Poniżej przedstawiono wybrane zagadnienia dotyczące podstawowych pojęć oraz zapisy adresowane do gminy.

W art. 3 pkt 1 zdefiniowano zabytek jako „nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Wśród 15 określeń, zamieszczonych w słowniczku wyjaśniono m. in. :

- zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości;
- zabytek ruchomy – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych;
- zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

- historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

- historyczny zespół budowlany – powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

- krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

W art. 4 i 5 zróżnicowano pojęcie ochrony zabytku od pojęcia opieki nad zabytkiem, przypisując te działania konkretnym adresatom: "ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu :

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

- kontrole stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

- uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska" a „opieka nad zabytkami sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;

- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych zabytku;

- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;

- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości";

Art. 6 zawiera obszerny katalog obiektów, które w myśl ustawy mogą być zabytkiem „bez względu na stan zachowania”,

1) zabytki nieruchome, będące w szczególności :

- krajobrazami kulturowymi,

- układami urbanistycznymi i ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

- dziełami architektury i budownictwa,

- dziełami budownictwa obronnego,

- obiektami techniki,

- cmentarzami,

- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące w szczególności :

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych,

- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi,

- wytworami techniki,

- materiałami bibliotecznymi,

- wytworami sztuki ludowej oraz rękodzieła oraz innymi obiektami

- etnograficznymi,

- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność

- wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

- cmentarzyskami,

- kurhanami

- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Przy czym w podpunkcie ochronie ustawodawczej mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W art. 7 wymienione zostały formy ochrony zabytków, do których należą:

- wpis do rejestru zabytków;

- uznanie za pomnik historii;

- utworzenie parku kulturowego;

- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu inwestycji kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego". Zgodnie z **art. 16** ustawy „rada gminy, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego”.

Art. 18 odnosi się do ostatniej, z wymienionych w art. 7, form ochrony w odniesieniu do prawa przestrzennego na każdym szczeblu (wg zmiany ustawy 2010 r.).

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłączonej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania prze-

strzeżennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalnej linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19 bezpośrednio odnosi się do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, w których uwzględnić należy w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innym zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- parków kulturowych.

Także ustęp 1a „w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- innym zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków”

W dokumentach tych ustala się także, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z **art. 20** „projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków”.

Według **art. 21** „ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

W art. 22 ust. 4, „wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy” a w świetle **ust. 5** „w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków”

wzór karty adresowej gminnej ewidencji oraz dane jakie powinna zawierać, a także sposób gromadzenia dokumentów dotyczących zabytku, według **art. 24 ust. 3**, określony zostanie w rozporządzeniu ministra kultury i dziedzictwa narodowego (rozporządzenie, obecnie w przygotowaniu).

Art. 87 odnoszący m.in. do gminnego programu stanowi, że:

- wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami.
- gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków
- gminny program opieki nad zabytkami ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym
- z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami wójt sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

- **Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.)**

Art. 7, ust.1 stwierdza, że ustawowym zadaniem samorządów jest podejmowanie działań w zakresie kultury i ochrony zabytków. „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy:

1) ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej,

9) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,

10) kultury fizycznej i turystyki, w tym terenów rekreacyjnych i urządzeń sportowych,

12) zieleni gminnej i zadrzewień,

18) promocji gminy,

19) współpracy z organizacjami pozarządowymi, (...)”

Oprócz pkt. 9, odnoszącego się bezpośrednio do ochrony i opieki nad zabytkami, wymienione powyżej sprawy, niosą ze sobą ogromne możliwości związane z szeroko pojętą ochroną zabytków, a także umożliwiają nawiązanie formalnej współpracy z organizacjami, mającymi zapisaną w swym statucie opiekę nad zabytkiem.

- **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony Środowiska (Dz. U. z 2008 r. Nr 25, poz. 150 t.j.)**

W art. 41 ust. 2 - organ administracji przy okazji opracowywania polityk, strategii, planów lub programów w dziedzinach wymienionych w art. 40, sporządza prognozę oddziaływania na środowisko, która powinna „określać, analizować i oceniać przewidywane znaczące oddziaływania, w tym oddziaływania bezpośrednie, pośrednie, wtórne, skumulowane, krótkoterminowe, średnioterminowe i długotermino-

we, stałe i chwilowe oraz pozytywne i negatywne, na środowisko, a w szczególności na: (...) k: zabytki – z uwzględnieniem zależności między tymi elementami środowiska i między oddziaływaniami na te elementy.”

Również w przypadku odstąpienia przez organ administracji od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia: (...) pkt. 3: „cechy obszaru objętego oddziaływaniem na środowisko, w szczególności:

a) obszary o szczególnych właściwościach naturalnych lub posiadające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego wrażliwe na oddziaływania, istniejące przekroczenia standardów jakości środowiska lub intensywne wykorzystywanie terenu,

b) formy ochrony przyrody oraz obszary podlegające ochronie zgodnie z prawem międzynarodowym”.

Art. 47 - bezpośrednio wskazuje, jakie elementy winny podlegać analizie oraz ocenie podczas postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, wymieniając w pkt 1. bezpośredni i pośredni wpływ danego przedsięwzięcia na: (...) lit.c) „zabytki.”

Art. 51 i 52 - stanowią niezwykle istotne przepisy odnoszące się do ochrony zabytków a dotyczące przedsięwzięć wymagających sporządzenia „raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko”. W art. 51 jest mowa, m.in. o „planowanych przedsięwzięciach mogących znacząco oddziaływać na środowisko”. Dla ochrony dziedzictwa kulturowego przepis ten jest niezwykle istotny w kontekście budowy wież telefonii komórkowej oraz stosunkowo nowej inicjatywy, jaką jest budowa farm wiatrowych i ich oddziaływanie na krajobraz kulturowy.

W art. 52 precyzując zawartość „raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko”: w ust. 1 pkt. 2 lit. a napisano, iż raport ten winien zawierać „opis istniejących w sąsiedztwie lub w bezpośrednim zasięgu oddziaływania planowanego przedsięwzięcia zabytków chronionych na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”; w pkt. 5 uzasadnienie wybranego przez wnioskodawcę wariantu, ze wskazaniem jego oddziaływania na środowisko, w szczególności na: (...) lit. d) zabytki i krajobraz kulturowy, objęte istniejącą dokumentacją, w szczególności rejestrem lub ewidencją zabytków”. Należy podkreślić, że przywołano tu nie tylko zabytki figurujące w rejestrze, ale te objęte ewidencją oraz zabytek w pojęciu krajobrazu kulturowego (patrz definicja krajobrazu kulturowego *ustawa art. 3 pkt. 14*).

Zakres działań, dotyczących ochrony zabytków, zgodnie z **art. 52 ust. 1** dotyczy budowy dróg a w pkt. 7a sprecyzowano, iż „raport” winien określać założenia do działań takich jak:

„– ratowniczych badań zidentyfikowanych zabytków znajdujących się na obszarze planowanego przedsięwzięcia, odkrywanych w trakcie robót budowlanych,

- programu zabezpieczenia istniejących zabytków przed negatywnym oddziaływaniem planowanego przedsięwzięcia oraz ochrony krajobrazu kulturowego”, w pkt 7 b) „analizę i ocenę możliwych zagrożeń i szkód dla zabytków chronionych na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w szczególności za-

bytków archeologicznych, w obrębie terenu, na którym ma być realizowane przedsięwzięcie”.

• **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. nr 80 poz. 717 z późn. zm.).**

Rozdział 1, art. 1 ust. 2 pkt. 4 ogólnie mówi o uwzględnianiu w planowaniu przestrzennym wymagań „ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”.

W art. 10 ust. 1 pkt. 3 i 4 znajdują się konkretne zapisy umieszczone są w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego dla gminy, uwzględniające uwarunkowania wynikające m.in. z:

- pkt 3) „stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego”;

- pkt 4) „stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”.

Art. 8 stanowi przepis, na mocy którego wójt może powołać gminną komisję urbanistyczno – architektoniczną, jako organ doradczy, składającą się z „osób o wykształceniu i przygotowaniu fachowym związanym bezpośrednio z teorią i praktyką planowania przestrzennego, w tym co najmniej w połowie z osób rekomendowanych przez branżowe stowarzyszenia i samorządy zawodowe.”

Dalej w **art. 10 ust. 2 pkt. 3 i 4** widnieje zapis, iż studium winno określać m.in :

- pkt 3) „obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk”;

- pkt 4) „obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”.

W art. 15 wskazano zasady sporządzania planów zagospodarowania przestrzennego, w których wyznacza się obszary chronione, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, a granice stref ochrony konserwatorskiej, oznacza literami.

Pojawiające się w ustawie pojęcie „krajobraz kulturowy”, które należy rozumieć w odniesieniu do *ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (patrz definicja krajobrazu kulturowego w *ustawie* art. 3 pkt. 14).

W art. 11 i 17 jest mowa o tym, iż do obowiązków wójta należy przekazanie zaawizowania m.in. do wojewódzkiego konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studiów, planów zagospodarowania przestrzennego, występowanie o opinie i wnioski, a także wystąpienie w przypadku studium o zaopiniowanie lub, w przypadku planu o uzgodnienie w trybie art. 106 *KPA* sporządzonych dokumentów.

Warto zatem podkreślić iż miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, będąc aktem prawa miejscowego, nakłada obowiązki oraz określa działania konieczne i dopuszczalne, które bezpośrednio odnoszą się do lokalnej społeczności,

dlatego też powinien szczegółowo określać wszelkie działania inwestycyjne, mogące mieć wpływ na zabytki i krajobraz kulturowy.

- **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2006 r. nr 156 poz. 1118 z późn. zm.)**

Posiada najwięcej odniesień do ochrony zabytków, Wprowadzając w art. 5 ust. 1 pkt. 7, zasadę iż obiekt budowlany należy projektować i budować, zapewniając: „ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską”.

W art. 29, 30, 31, 39 wymienione są rodzaje czynności w procesie budowlanym, w odniesieniu do różnych form ochrony zabytków i tak:

- obiekty wpisane do rejestru zabytków: art. 9, art. 29 ust. 2 pkt. 1 i 6, art. 30 ust. 1 pkt. 3 lit a, art. 31 ust. 1 pkt. 1 i 2, art. 39 ust. 1 i 2, art. 67 ust. 2

- obiekty znajdujące się na terenie wpisanym do rejestru zabytków: art. 9, art. 39 ust. 1

- obiekty i obszary objęte ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego: art. 9, art. 39 ust. 3, art. 67 ust. 3

- inne zabytki: art. 31 ust. 1 pkt. 2, art. 71 ust. 5 pkt. 3 lit. b

Art. 39 ust. 1 nakazuje wprost wymóg uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków przed wydaniem pozwolenia na budowę.

Od początku 2009 r. obowiązują przepisy nakładające obowiązek ustalenia charakterystyki energetycznej, lecz przepis ten nie jest stosowany w stosunku do budynków „podlegających ochronie na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”.

- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. nr 115 poz. 741)**

W art. 6 w pkt. 5 w znaczeniu ustawy celem publicznym jest również „opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”. Kolejne artykuły precyzują, jakie działania wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków i są to:

- w art. 13 ust. 4: sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa (tu wyjątkiem są nieruchomości będące we władaniu ANR) lub jednostki samorządu terytorialnego oraz wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych do spółek; podział nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków.

- w art. 29 ust. 2 dopuszczono możliwość nałożenia na nabywcę nieruchomości gruntowej, oddawanej w użytkowanie wieczyste, obowiązku odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych. Obowiązek ten zapisuje się w umowie;

Art. 45 ust. 2a doprecyzowuje, że przepis ten stosuje się również w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu.

Należy zaznaczyć, że przepisy te odpowiadają wprost art. 26 *ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, z tym, że w ust. 1 napisano o sprzedaży, zamianie, darowiźnie i dzierżawie.

Inne ważne przepisy, odnoszące się do właściciela zabytku i zarządcy nieruchomości to:

- **art. 68 ust. 3** mówiący o obniżce o 50% ceny nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków, przy czym dopuszczono tu możliwość podwyższenia lub obniżenia tej bonifikaty;

- **art. 84 ust. 4** mówiący o obniżce o 50% opłat z tytułu trwałego zarządu, która to bonifikata również może być podwyższona lub obniżona.

W myśl **art. 109 ust. 1 pkt. 4** gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży „nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.”

- **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. nr 92 poz. 880)**

Odnosi się do zabytków, używając terminu „zabytek” i „rejestr zabytków” w następujących przepisach:

W art. 5, zawierającym wyjaśnienie terminów *ustawy*, określenie „tereny zieleni” oznacza „tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie lub miast, pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe oraz cmentarze, a także zieleń towarzyszącą ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowym i przemysłowym”.

Art. 83 ust. 2 wskazuje, że zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków wydaje wojewódzki konserwator zabytków; dotyczy to również drzew owocowych (ust. 6 pkt. 2)

Art. 86 ust. 1 pkt. 3 doprecyzowano, że opłaty za usunięcie drzew nie są pobierane w przypadku, gdy „usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków”; w przeciwnym wypadku opłata jest o 100% wyższa od opłat ustalonych w art. 85.

W ustawie wymieniane są również pojęcia takie jak „wartości historycznych” i „wartości kulturowe”, jako jedne z ważnych czynników przy tworzeniu parków krajobrazowych, zespołów przyrodniczo – krajobrazowych, pomników przyrody i innych czynnościach.

- **Ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2001 r. Nr 13, poz. 123 t.j.)**

Zgodnie z **art. 9 ust. 2** „prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym”. Rola pań-

stwa, odnosi się do mecenatu wspierającego tę działalność, przy pomocy ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, który może wspomóc finansowo realizację planowanych na dany rok zadań (**art. 1**).

W art. 32 ust. 1 napisano, że „sprawowanie opieki nad zabytkami” jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury, - co jest zbieżne z *ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, w **art. 3** podano definicję: „instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucja kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami”

W takim rozumieniu pojęcia „opieki nad zabytkami” są to również działania związane z gromadzeniem wiedzy o zabytkach oraz jej propagowanie np. przez edukację społeczną w zakresie ochrony zabytków, uświadomienie istnienia zabytków, uwrażliwienie na potrzeby związane z zachowaniem tego dziedzictwa.

9. Aneks 2. Park kulturowy

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162, poz.1568) wprowadza dwie zupełnie nowe formy ochrony:

- 1) tworzenie parków kulturowych
- 2) dokonywanie ustaleń ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego

Art.16.1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla danej miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej .

W tworzenie parków kulturowych zaangażowane są zarówno rada gminy, jak i jej organy wykonawcze. Sama decyzja o utworzeniu parku kulturowego podejmowana jest na drodze uchwały przez radę właściwej Gminy (względnie uchwały dwóch lub więcej gmin, albo związku gmin, jeśli park kulturowy położony ma być na ich obszarze- por. ust. 5. powyższego artykułu), ona także zajmuje się zatwierdzanie planu ochrony parku kulturowego, sporządzanego z kolei przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta). Działania organów gminy wymagają w tym zakresie uzgodnienia z WKZ.W gestii rady gminy leży także decyzja dotycząca powołania specjalnej jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem, co nie jest rozwiązaniem obligatoryjnym. Ustęp 6 omawianego artykułu należy traktować jako normę szczególną do ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (dz.U. Nr 80, poz.717 ze zm) ponieważ przewiduje on obligatoryjne sporządzanie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszarów, na których tworzone są parki kulturowe – nawet jeśli obowiązek sporządzenia takiego planu nie wynika z powyższej ustawy.

Art.17.1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art.12ust. 1;
- składowania lub magazynowania odpadów.

W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust.1, stosuje się odpowiednio przepisy art.131-134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r.- Prawo ochrony środowiska (Dz.U.nr 62). Przepis powyższy wylicza zakazy lub ograniczenia, które mogą być wprowadzane na terenie parku kulturowego w związku z jego utworzeniem (w ramach uchwały właściwej rady gminy- por.art.16 ust.2 komentowanej ustawy). W tym zakresie reglamentacja może przybrać jedną z dwóch form: 1) całkowitego zakazu, np. prowadzenia działalności w określonym zakresie lub 2) ograniczenia, czyli dopuszczenia określonych działań, ale pod pewnymi warunkami.